

П. Ерем

A stylized illustration on a tilted, light-colored rectangular plane. At the top, a dark, curved shape represents the hull of a boat. Below it, a fish is depicted with a patterned body and a curved dorsal fin. To the right, another fish is shown in profile, swimming towards the left. The background of the tilted plane is a fine, stippled texture. The text 'Советский Аквариум' is written across the lower portion of the plane in a large, elegant, black cursive font.

Советский
Аквариум

Т. ЕРЕМ

СОВЕТСКИЙ
АКВАРИУМ

diasporiana.org.ua

Ню-Йорк

Обгортка — М. Радиш

1951

Накладом В-ва
„НАЦІОНАЛЬНА ТРИБУНА”

Printed by
“SVOBODA”, 81-83 Grand St., Jersey City 3, N. J.
U. S. A.

СССР та його громадяни — це сьогодні тема багатьох дуже наївних книжок. Твір, що має назву „Совєтський акваріум”, не претендує на розкриття того, що дуже важко розкрити. Але він пробує розкрити бодай частку і він є глибоко правдивий.

„Совєтський акваріум” — не чисто літературний твір. Його можна б окреслити, як репортаж совєтського в'язня про совєтську людину. Тут нічого не видумано. Сама дійсність. Автор не називає імен і не подає точних дат, щоб не пошкодити тим, які ще живі і які ще „там”. Але ці прізвища, дати і місцевості зберігаються у нього. Вони будуть опубліковані, коли розпадеться велика в'язниця. Зрештою, кожна виведена в книжці постать — це сотні тисяч громадян ССРСР, і тому добре, що вона безіменна.

Це є твір про найстрашніше з усього, до чого докотилось людство в своєму регресі, — про тотальний терор в ССРСР, де живій, одуховленій істоті накреслено тісні рямці, поза які — „не вільно!” Де все побудоване на „не”: не вільно спізнитись на працю, не вільно поїхати за кордон, не вільно висловити суперечливу з офіційним вченням думку...

Рік тому не вільно було критикувати Марра і космополітизм. Сьогодні не вільно визнавати Мар-

ра і космополітизм. Вчора стріляли за теплі згадки про князів та золотопагонних генералів. Сьогодні стріляють за нелюбов до князів та золотопагонних генералів. А головне — невідомо навіть, що саме не вільно, і тому — все не вільно. Найменша недокладність, найменше порушення „не вільно” загрожує неувяними на Заході фізичними й психічними катуваннями самому порядкопорушникові, його родині, його близьким і далеким знайомим...

На малі землі довга й червона, як пролита кров, пляма. Шоста частина землі. Це — країна оботарювання людей.

Для тих, що бачили вільне життя, це країна, де людині закнебльовано уста, відібрано найпротіші права живої істоти.

А для тих, що іншого життя не бачили, змайстровано примарне видиво щастя, що до нього нібито прямує їхня країна. Мешканців цієї країни з дитинства привчають поклонятися єдиній „геніяльній” людині — Сталінові, джерелу щастя, наук і мистецтв; привчають доносити на батьків чи приятелів — від них треба прилюдно вирікатися і вимагати для них найгострішої міри покарання, коли вони в чомусь „завинили” перед диктатором.

Отже, перед читачем — ще одна книга про Советський Союз. Її автор довгими роками в'язня вдивлявся в буття людей, й офіційно позбавлених „волі”, — людей, що становлять великий відсоток населення СРСР. Перед його очима перейшли осатанілі й освячені, дрібні й великі, у роз-

пачу і в надії. Тих, що в надії, таки багато. Ще Шевченко ствердив, що не скувати душі живої. І про це живе — книжка.

Голі прискалки, якимсь чудом, зеленіють рослинністю. Біологічно викорчовувана підсоветська Україна клекоче життям — навіть у в'язницях. Читач добачить це життя у вантажних поїздах, що ними Росія вивозить на Сибір українців, у тюрмах, на допитах і на волі. Твір у своїй суті оптимістичний. Автор лише споглядав і ховав, що бачив, у своїй пам'яті. Нікого він не очорнює і не вибілює. Читач має повну свободу робити висновки. І хоч книга ця про в'язницю, але тому, що автор перебуває часто в світляних смугах — вона не моторошна.

Вислів автора дуже згущений. Про те, що розповів він у маленькій книжечці, можна було б написати томи. Сама опадність — вже додатня риса у творчості автора, що про його мистецьке обличчя з першого твору говорити ще передчасно. Але вже можна ствердити, що він не помилився, уникаючи високих тонів, які в нашій прозі часто переходять у патетичність. Уникає автор і протилежної крайності, що поставила б його твір у низці найчисленніших у нас голо-реалістичних; — бо ж як висловитись по-реалістичному про нереальне життя, хоч би і в країні соціалістичного реалізму? І одночасно своєю дійсною правдивістю, своєю автобіографічністю книга ця документальна. Вона — документ психічної атмосфери СРСР, що її авторові повелося вхитити і що в неї вчувається читач.

Про муки людини в Советському Союзі написано багато: про ламання волі, почувань, костей; про вибивання зубів і пам'яті; про перевищення людини на роботу. Але й тисячна книга може не стати наближенням розкрити те, що треба насамперед відчути. Є трохи правди в тому, що „умом Росії не понять”.

Автор допомагає її відчути.

Іван Людим

ДЕНЬ СЬОМИЙ

... І рече Бог: Створімо чоловіка в наш образ і подобу, і нехай панує над рибою морською, і над птаством небесним, і над скотиною, і над усяким диким звірем, і над усяким гадом, що лазить по землі.
І бачив Бог, що все, що створив, було вельми добре. І був вечір, і був ранок — день шостий.

(І кн. Мойсея I. 26. 31.)

”...І благословив Бог день сьомий.”
(І. М. 2. 3)

Село. Рябіють зеленню садки, покраплені білими бубушками нерозкритого цвіту вишень. Між садками золотисто-солом'яні стріхи і білі кубики хат, а над усім — біла дзвіниця з золотим блискучим хрестом.

За селом, синім півколом, таємничий ліс підтримує небо. Півколо замикають ряди тополь, як сторожа при вході.

Луг. Прозора вода і жовтий цвіт латаття. Під похилими вербами плюскоче струмок, грайливо ворушить на дні зелену травичку і тягне її з собою. По юній зелені берега, жовтими клубочками, перекочуються гусенята, а на пагорбку босоноге замурзане хлоп'я грає на сопілці.

Все молоде, все зелене.

Згуками обірваних струн гудуть над лугом бджоли. Захлинається високою бликиттю жайворонок. Дзвенить і співає вся

земля і окремо, як з неба, гуде басистий дзвін.

Неділя.

„... У поті лица твого їстимеш хліб твій”.
(3. 18)

Поле. Не видно нічого, тільки косі пасма дощу, та ще декільки голих мокрих кущів. Під одним, накрившись свиткою, калачиком згорнулось хлоп'ятко. Час від часу з-під свитки визирає його посиніле обличчя й шукає... Неподалік, між двома кущами, пара коней, повернувшись проти дощу, стоять і парують. Свище по голому віттю холодний осінній вітер. Скавучить під мокрою свиткою малий пастушок.

— Соб-сабе, кара! — хтось доорює в дощ свою ниву.

„... Відкриються вам очі, і будете як боги”. (3. 4.)

Місто. Майдан. Салдатський мітинг. На трибуні — хлопчак з червоною пов'язкою на рукаві „Губсовдеп”. Кулаки стиснуті, очі блищать, випнуті щелепи хрипко вигукують:

— Салдати додому ! Мир хатам, війна палацам ! Хто не робить, їсти годі ! Од чоловіка брать по змозі, давать до схочу ! . .

І тисячеголосе, як грім, як буря: Правильно ! Ура ! Долой ! Смерть ! Га-га !

І десь, на другій вулиці, дзвінке, молоде, як пісня кохання.

Отречомся от старого міра,
Отряхньом його прах с наших ног,
Нам не нада златого куміра,
Ненависен нам царский чертог. . .

Салдати. Студенти. Революція.

„ . . . І сповнилась насильством земля”.
(6. 11.)

Ніч. На білій пелені іскристого снігу чорними купами розкидано трупи. Безлюддя. Іноді десь проти місяця блисне багнет і спотикаючись пройде зигзагами мовчазна постать. Де-не-де чути поодинокі постріли, а між ними надривне:

— І сх і яблочко, куда ти котишся і тихше:

— попадеш да до Петлюри не воротишся !

На розі промайнула тінь і попід будинками біжить хлопчак уже без пов'язки

Губсовдеп. Спинився, боязко озирнувся і сховався в воротах.

— Рятуйте! — чути несамовитий жіночий вереск.

— Пролетарська революція.

„І рече Господь Каїнові: Де твій брат?“
(4. 9.)

Цвинтар. Темна зелень карачкуватих сосон і білий цвіт сливок, вишень і диких груш. Серед них — нові, завітчані і чорні, похилені хрести могил.

На галявині — шість пагорбків жовтого піску, шість темних ям, а коло них — шість трун під яскраво-червоною китайкою.

Блищать срібні квіти і хрести на чорних оксамитових ризах. Синім вузлуватим мотузочком іде вгору дим із кадила. Шерега військових притисла до грудей рушниці без багнетів. Хлопчак без пов'язки Губсовдеп схиляє над трунами жовто-блакитний прапор.

Далеко, за селом — за селами, тріскотять кулемети і розмірено бухає гармата.

Стихло. І згодом, наче зпід землі:

Ще не вмерла Україна,
І слава і воля...

„Хто подібний звіреві? Хто може воювати з ним? (Об'явл. Ів. 13. 14.)

Ніч. Розділений ґратами на частки, заглядає блідо у вікно місяць. На підлозі, купами лахміття, лежать люди. Гуркотить мотор авто. Глухо гупають постріли в льоху. Коло вікна стоїть хлопець без пов'язки Г у б с о в д е п.

Затихло. З воріт виїздить гарба, накрита брезентом. З-під брезента звисають руки і босі — брудні і білі ноги. Торохкотить по бугристому брукові кована бендюжна гарба і відгомоном б'є у кожний будинок, у кожне вікно. Тиліпаються руки, ноги і шмаття закривавленої білизни. Звертає за ріг. На задку білий напис: . . . Г У Б Ч Е - К А .

— Це вже четверта ! — зашепотіло на підлозі.

— Прощай, Юрко ! — схлипнув хлопець і присів.

Зідхають і стогнуть купи лахміття.

— Диктатура пролетаріату.

„ . . . І поклонились звіреві.” (Об. Ів. 13.4)

Велика заля. Електрика сліпить очі. На столах призабуте багатство їжи і пиття. Іскриться і грає барвне світло. Жарти.

Сміх. Господар підносить руку з чаркою і увага ковтнула галас.

— А де там сховався товариш Татарновець? Хоч він і безпартійний і навіть не ударник, а парень він роботящий. Він теж спрчинник наших успіхів і сьогоднішнього торжества. Треба випить !

Із-за крайнього столу підводиться зніяковіле і вже постаріле обличчя колишнього хлопця з пов'язкою Г у б с о в д е п, кри-ю всміхається і знову зникає за спинами інших.

З вулиці, з гучномовця, чути бас народнього артиста республіки:

Мертвий степ, його громами
Тільки можна розбудить...

НАЙЩАСЛИВІША
В СВІТІ
ЛЮДИНА

На другий день...

Вулиця великого міста. Пізня осінь. Сутеніє. Дощ. На розі зупиняється чорне, блискуче авто. Закутана постать вилазить з авто і підтюпцем вбігає в будинок. Шофер глушить мотор і схилившись на кермо куняє.

Канцелярія. Завалені паперами, рахівницями і різним канцелярйним приладдям столи. Над столами — пасма цигаркового диму. Дехто ще працює. Двоє, тут же, серед кімнати грають на більярді, а решта, вже одягнені, дивляться на гру і жартують. Безтурботний сміх. Час від часу поглядають у вікно — там дощ. Чекають. Відчиняються надвірні двері і входить людина з піднятим коміром пальто, в шапці-кубанці. Не привітавшись і ховаючи в комір обличчя, проходить до кабінету директора.

Насторожились. Кубанка з сірим верхом? Він ! Вісник чиєїсь загибелі. Переля-

кані обличчя допитливо переглядаються і повертаються до дверей кабінету. За ким?

— Товариш Татарновець, на хвилинку!
— висунув голову директор. Татарновець стояв уже одягнений, тримавшись за ручку дверей і збирившись йти.

Почувши своє прізвище, похапцем здіймає шапку, озираючись куди покласти. Рвучко всунув до кишені і ввесь якось зіщулившись пішов до кабінету. Позираючи на двері кабінету, всі мовчки виходять з канцелярії. Тільки попід стелею пасма цигаркового диму, тільки рівномірно цокає годинник. По шибках вікон стікає дощ і з тротуару чути кроки прохожих.

Ви арештовані!

Кабінет. З боку світло-жовтого, блискучого столу, покритого червоним сукном і заставленого біло-мармуровим і бронзовими приладдями, стоять: зніяковілий директор і зосереджено нахмурений „Він”. Обоє дивляться на двері. Нетерпляче чекають.

На стіні, у великій золоченій рамі портрет Сталіна. Самовдоволено сидить, заклавши ногу і тримаючи цигарку. Блиску-

чий чобіт, наче штучно причеплений до білого вбрання, вилазить з рами. На проти-лежній стіні Ленін схилився над „Правдою” і здається прислухається й чекає — Що ж буде далі?

Входить Татарновець. „Він”: — Ви Татарновець? Рік, місце народження? Так... Ви арештовані! Здайте документи і зброю! Татарновець мовчки виймає: блокнота, олівця, ножика і білу хустинку, кладе на стіл і вивертає кишені. Директор відвернувся до вікна і тарабанить пальцями по склі.

— Дома зброї нема? Татарновець крутить головою.

— Ну, що ж... пішли!

Татарновець виходить, а „Він” проводить його поглядом з ніг до голови.

Плачуть дерева

Вулиця. Жовтий світ ліхтарів на тлі смуг дощу. Блищить мокрий брук. Плачуть мокрі дерева. Сновигають згорблені, закутані люди. Татарновець стоїть на бруці і оглядається на всі боки. „Й о г о” нема. Вагаючись переходить вулицю і стає в на-товпі коло будки з написом: „Табак-Трест”.

Згодом, з будинку виходить „Він”. Став на тротуарі. Мряка. Серед натовпу „Він” не бачить Татарновця, але чекає... Впевненість. Сила. І... Приреченість. Татарновець раз-пораз оглядається на „Нього” й нервує. Зрештою, не витримує, виходить з натовпу і прямує до „Нього”.

— Хотів купити цигарок...

— Купите там... Пішли!

Звертають за ріг і сідають в чорне, блискуче авто. Перехожі звертають у бік, повертаються назад, або заходять до перших воріт. Вулиця поблизу авто порожніє. — Помітили.

Блиснули фари авто і простягнули вперед дві довгих, слизьких смуги. В майбутнє. В безвість. Червоний огник на задку авто зникає в темряві.

Поїхали.

Плачуть голі дерева.

Люди ще чогось хочуть?

На дверях напис: Комендант УГБ.

В кімнаті — модерні меблі, червоні килими, а по них білосніжні полотняні доріжки. Невинна кров? Чи невинність за кров? Мовчать бронзові і алебастрові

погруддя вождів. Мовчки пише за столом комендант. Нахилившись до нього, щось шепче на вухо „кубанка”. Татарновець стоїть біля дверей, схиливши голову. Покірна байдужість.

Бліде висмоктане обличчя коменданта, тупий погляд припухлих очей і хрипле, прокурене, пропите: „оп'ять без ордера?” „Кубанка” ще щось шепче й виходить. Татарновець переминається з ноги на ногу. Безшумно заходять співробітники, кладуть якісь папери і мовчки виходять. Де хто боязко гляне на Татарновця і затасно зідхне.

А Татарновець чекає. Шкряботить по папері рука коменданта, почуває куцки рижих вусів і знов пише. Через відчинену квартиру вікна чути далекі сирени авто і дзвінки трамваїв. Там... ще люди кудись поспішають? Чогось іще хочуть? А комендант усе пише. До кого й на кого? Чия черга?

Входить вартовий. Стоїть, чекає, а комендант хоч би глянув. Зрештою, кудись у бік: „в номер второй!”

На дворі голосно гавкає собака

Оковані залізними штабами двері. Біла цифра „2”. Нижче зашклена кругла дірочка, прикрита бляшкою. Ще нижче дерев'яна кватирка з великою клямкою. А на підлозі коридору червоний килим з білою доріжкою. — Все навпаки.

Закурена, запльована кімната. На вікні ґрати. На ослоні сидить Татарновець і думає.

Збоку залізне ліжко без матраца. В кутку бляшане відро — „параша” — повне устаткування тюремної камери. Відчиняється дерев'яне віконце в дверях і просувається рука з крайцем хліба і двома грудочками цукру, слідом друга-жіноча з мискою й ложкою. Татарновець приймає і мовчки сідає й їсть. За кілька хвилин у віконці шепіт: посуду! Татарновець віддає порожню миску й ложку, але відчиняються двері і просувається голова вартового, оглядає підлогу, заглядає під ліжко — чисто. Обвівши поглядом Татарновця, голова зникає за дверима і звідти чути шепіт: бувалий!

Татарновець сидить обпершись ліктями в коліна й думає. Раз пораз шарудить бляшка і крізь кругле шкляне очко над віконцем дверей блискає світ з коридору, його заступає вирячкувате око, хвилину-дві дивиться не кліпаючи і зникає за бляшкою. За пару хвилин з'являється знов. Дратус, заважає думати і Татарновець починає ходити, але відчиняється віконце і блакитний кашкет з малиною околицішею шепче: Садітсь, ходити ніззя! Татарновець до нього: Як купити папірос? Агент обіцяв... Кашкет злякано зашипив: Тише! Говорить можна шопотом! — і віконце зачинилось.

Якби не важкі віддихи, можна б подумати, що Татарновець помер, залякши в сидячій позі.

Чути шарудіння бляшок і м'яку ходу вартових по килимних доріжках. Голосно тільки на дворі гавкає собака.

Щаслива!

Пильнують

Довгий коридор. Червоний килим і біла доріжка. Ідуть: Татарновець попереду,

нагнувши голову і заклавши за спину руки, вартовий з пістолем у руці — позаду. Коло рогу: станьте лицьом к стінке! Не шевеліться! Зазирає за ріг і ляскає пальцями. Звідти чути сичання гусака. Тоді збентежено: приложіть лобом до стінки і не поварачивайте голови! Смотріть в стінку!

За спиною Татарновця проходить сивий кучерявий дідок, з поверненою головою до протилежної стіни. Вартові старанно заслоняють спинами Татарновця. Коли за дідком зачинились двері, тоді вартовий торкає Татарновця пістолем в плече: проходьте!

Ідуть: уверх, униз, звертають у бічні двері і все довгі коридори. По килимних доріжках ходять у валянках вартові і по черзі зазирають у кожне очко. Пильнують.

Татарновець і вартовий входять в двері з написом: фотографія.

А скільки передумано?

„Била би охота!”

Татарновець повертається в свою камеру. На ліжку, на голих залізних пасах,

лежить людина накрившись шинелею залізничника.

— Добрий вечір! — Мовчанка. — Спите? — І не ворухнеться. Татарновець сідає на ослоні. За дверима шепіт: приходжу ото я до дому... Я? Нічого! Наче не знаю. Бачу, вона крутиться, кудато собирається, ну, думаю, валяй! Вона шмигнула, а я слідом... І, канєшно, на месте преступлення! Теперечки сам... Хватає їх, била би охота! — О, да!..

Татарновець куняє. Лікті зриваються з колін і він схоплюється, оглядається навколо. Прислухається до метушні в коридорі.

— Патрони взяв?

— Да їх всього два!

В прочинені двері просувається військовий кашкет.

— Виході все! З речами!

Чути гуркіт мотору авто.

Психічна атака

Ніч. По безлюдних напівтемних вулицях міста, мчить чорне авто форми поштового вагону, ззаду віконце з ґратами — Чорний Ворон. На передмісті спиняєть-

ся. Яри, кущі, глинища, дощ. З авта вилазять троє конвоїрів. Шепочуться, клацають затворами рушниць. Шофер гасить світ, висовує голову й питає: тут? Конвоїри сміючись: сейчас, обсмотрим место!

Бризькають в темряві іскри недокурків і конвоїри сідають в авто. Поїхали. У світлі фар ляковано поблискують мокрі дерева. Червоний вогник авто зникає в кущах. На дзвіниці пробило три години. Залізничник зідхає: психическая атака.

Перед брамою

Авто спиняється перед високою мурованою стіною з баштами. Велика обкована залізом брама, повільно відчиняється і впускає авто. Брязькає клямка воріт — зачинились...

Шарудить бляха покрівель. Хлюпає дощ. Десь зовсім близько дитячим плачем закричала сова і засвітали тривожно на баштах.

Бавляться

Кімната без вікон. За столом сидить молодий чорнобривий хлопчак в уніформі тюремного службовця. Коло нього, на сто-

лі, сидить в такій же уніформі молода вродлива дівчина.

Входять: Татарновець, залізничник і конвоїр з пістолем у руці.

— Два врага! — підходячи до столу і подаючи пакет, удавано поважно пробасив конвоїр.

— Принято! — відповідає тюремщик, ледве глянувши на „врагів”. Конвоїр зникає, а тюремщик тягне дівчину за руку і садить на коліна. Відхиляючи голову, вона сміється і одпихає його рукою в груди, потім нахиляється сама і шепче щось йому на вухо, дістаючи з верхньої кишені його мундіра якусь фотокартку. Починається завзята бротьба, начебто за картку.

Засапавшись і розчервонівшись, вони дивляться одне на одного блискучими очима, забувши про „два врага”, що стоять коло дверей, спостерігаючи забаву двох тваринят. Стук у ворота повертає їх до дійсності. Красуня схоплюється і потягуючись погоджується: приході!

У ворота постукали дужче.

— Раздевайтесь, до гола! — суворо наказує тюремщик, зневажливо оглядаючи

„врагів” і обнявши красуню виходить з кімнати.

За дверима схлипує якась жінка.

Шукають

На табуретах сидять голі Татаровець і залізничник. Їх стрижуть військові у білих фартухах. На довгому столі лежить купою одяг: білизна, брудне взуття — все разом. Інших двоє військових обмацують кожний рубчик, відрізують усі гудзики, гапlickи, відпорують підшивки, підривають підошви взуття — шукають...

Залізничник просить: спереді оставте хоч йожика!

Парикмахер, заглядаючи у вічі, перепитує: Йожика? А може пірманснт?

— Раскрой рот! Раздвинь ноздри! Покажи уши! Нігті! Пальці на ногах! Согнісь! Раздвинь... — командує тюремщик і заглядає скрізь — шукає.

Заходить дівчина в білому халаті: Тільки можна дізнхвекцію... Гарачої води нема!

— Ладно, — помиються і в холодній! — моргає до неї один з парикмахерів. Залізничник заходиться хрипким кашлем.

— Что, чахотка? — єхідно всміхається тюрємщик.

— Грип! — гуняво відповідає залізничник.

На дворі чути постріл. Хтось пробіг по коридору в кованих чоботях.

Всі мноозначно переглядаються, але — затихло.

Ось воно...

В'язничне подвір'я. Рожевий блиск перших променів сонця, на суцільному покрові ще не доторкнутого снігу, болюче сліпить очі. Тремтять і обсипаються біловолохаті пасма телеграфних дротів, зрушені пустотливим стрибанням горобців — єдиних живих тут істот, що безбоязно і вільно виявляють радість першому дню зими.

Ряди брудносірих тюрємних блоків, з затуленими бляхою вікнами і ледве чутним гулом, здаються потворами, що заплющивши очі і вдаючи сонних, чигають на свої жертви.

По подвір'ю йдуть: тюрємний службовець, задерши голову і розмахуючи клаптиком паперу, а слідом Татарновець і за-

лізничник, схиливши голови і тримаючи обіруч штани.

Рипить під ногами пухнастий перший сніг, відбиваючись луною об тюремні мурі. Заходять в окремий невеликий блок.

Глухо гупнули зачинювані двері.

„Залізничник”

Довгий вузький коридор з цементною підлогою. На підлозі, на чорних блискучих панелях, розмальовано білі полоси. Вздовж кованих дверей, по червоній килимній доріжці безшумно походить вартовий: Входять: тюремний службовець, Татарновець і залізничник.

Службовець, подаючи вартовому папірець шепче: Пізнаєш? — киває головою на залізничника.

Вартовий здивовано: Нікак наш комісар полку?

— Таж і не кондуктор!

— Да... вот це так маскировка!

Татарновець позирає на стелю, на панелі, на білі полоси...

— Тюрма чи похоронне бюро? — пошепки питає залізничника.

— Перше й друге разом, — для... с в о л о ч і в ! — сердито бурчить залізничник.

— Яких, мабуть, тут дуже мало! — зідхаючи докінчує Татарновець.

Розлягається різкий свист. За дверима чути підземні голоси команди: Подійом!.. Оправка!.. Дежурник, — парашу!..

Починається тюремний день.

Шофер Вася й інші

Камера. Бузеньке пасмо світла зверху заграбованого вікна, освітлює довгий стіл і стрижені голови в'язнів. Бубонить різноголосий гомін. Входять Татарновець і залізничник, тримаючи обіруч штани.

— І ти Петя? — чути голос із-за столу. Залізничник здивовано вглядається в гурт. Над столом, підводиться сіро-бліде обличчя і з під чорної щотини, показується два ряди білих зубів:

— Проході, садісь, когда уж пришол!.. Залізничник рішуче іде до столу, а Татарновець стоїть біля дверей, оглядаючи камеру.

— Давайте людям місце! — хтось на-

казує з гурту і до Татарновця: Сідайте за стіл, — стоять не дозволяється!

Татарновець сідає. Окремі вигуки:

— Давно с волі? Правда, що посадили Наркома N? Як на волі? Да не може быть? Як пройшла посєвная? А фрукти в магазинах єсть?..

В двері постукали. Гомін переходить в ледве чутний шепіт.

Татарновець звертається до сусіда — хлопчика, ще з по-дитячому накопленою губою:

— Що, тут теж... — тільки пошепки?, я гадав, — лише в комендантурі така суворість!

— Є, не дай Бог! Хужей!.. У сім вставай і сиди, оце на ослоні, до одинадцяти ночі; а ні тобі полежати, а ні походити, або хоч постояти... Сиди, як пень! Хоч би якісь книжки, або шашки!.. Їжов сказав: Уремя справительно-воспитательної роботи пройшло, — тюрма, должна бути тюрмою і, приказав позрізувати навколо всі дерева, заставити бляхою вікна, говорити пошепки і ходити навшпеньках!.. Здеватільство та й годі! — нахмуривши брови, стверджує хлопчак і схиляє голову. По

павзі, посміхаючись: — Тут, з нас усіх тільки отой старий дядько, — завгосп Совнаркомської дачі, польгується привілеями...

На допросі йому зробили грижу і лікар дозволив йому лежати і вставати, коли схоче... Хароший дід, хоча й несознательний!..

— А хто отой сивий, одутловатий єврей? — питає Татарновець.

— О, то шишка! — Присідатель Верховного Суда! — їздив за кордон і бачив якогось там троцькіста; здається, навіть пив із ним горілку, але то нічого... Його місяць підряд допрашували... По три дні стояв... За ноги чипляли... аж доки не підписав, що він шпійон! — Сурйозний дід, заслужений... Він тут, у роді старшого над камерою... А оттой, товстий, був Наркомом, — тоже довго мучили... І як допекли — хотів скочити у вікно з сьомого етажя, але следователь ухопив за полу шинелі і придержав, і він застряв... Так-що, скло влізло мало не до серця... Радіє, що вирятувався. А обов'язково ж розстріляють, бо підписав, що хотів убити Сталіна!

Подумавши і важко зідхнувши, Вася додає: да, неможливо! Тут майже всі підписали — нема тобі ніякого спасіння!

— А як же ти, Вася, попав?

— По-дурному! Зовсім по-ідіотськи! Ви ж знаєте, був я ото шофером, ну й їхав з міста якось впорожні, аж на тобі... Вибігає з подвіря якась стара халера — двірник, просить: забери, каже, сміття з двору і викинеш за містом. Заплачу і чарку дам! Думаю, хап його бери! Скільки там труда? Ну і доки я закусив — готово! Сам він і навантажив. Виїжджаю я з двору, аж міліціонер: сюррр! Стій! — махає рукою. Сідає зі мною в машину і прямо в НКВД. Оказується, там жив якийсь консул. Ну, і консно, тепер... шпигун! Прийшлося теж підписати. Але вони розуміють, що все це — туфта. Тут усе діло в тому, що їм потрібно робочих — заключонних!

Татарновець не погоджується: які вже там робочі з отаких наркомів і „присідателів”?

— Е, цих пошльопають! Не тому, що якісь там шпійони, ні, — дуже задаються і критикують! А тепер ставка на молодих, на сталінців!

Різкий свисток у коридорі підхопив усіх на ноги.

— Обід! — поважно оголошує „присідатель”.

Продавець Зельтерської води

Камера. У вечірніх присмерках — нахилені над столом силуети голів. Чути як на коридорі шкрябочать бляшки вічок. Несподівано з кутка камери сміх:

— Чудаки, просто! Я йому кажу: що міні pomoже українська хвामилія, коли й сліпий скаже, що я єврей?

А він: Це не важно, заграницею всі по-хожі на євреєв, а в Галіції всі євреї носять українські хвамилії. Ти мусиш нам помогти! Хорошо помогти! А що як той галічанин спитає мене на суді: які вулиці у Львові? Що тоді?

Із-за столу поважно відповідають: не спитає! Його ще до суда зроблять євресм!

— Якщо дожиє! — додає хтось зідхаючи.

— Ні, тільки подумайте! — продовжує „єврей” — усі знають, що я, мій батько й дід прожили в одному будинкові і ще дід почав продавати зельтерську воду з того ларка, звідки мене забрали і раптом — я

галичанин, член УВО, приїхав нелгально в СРСР робити терор?

— Кажи, ларок це тільки конспіративне маскування — явочний пункт! А чого той галичанин щодня пив у тебе воду? Інших ларків не було, чи як? — насмішкувало питають з гурту. І ще хтось додає: Та й прізвище в тебе замасковане — Васерман? Чого там вже... погоджуйся і все!

— Ні, — не погоджуватися Васерман, — як я проста людина, то й обвинувачення видумали мені якесь... Як у насмішку. Той слідчий просто антисеміт!

— О, ідея! А ти підший йому діло. Нехай тоді сам слідчий вже викручується!

— А що мені то допоможе? — запитує безнадійно Васерман і, не чекаючи відповіді, вирішує — буду триматись скільки можна!

Зі стелі блиснув світ електролямпки. В кутку, притулившись спиною до бляшаної печі і заклавши назад руки, стоїть Васерман з обличчям Вольтера і ногами кіннотчика.

— От тобі й на! — стрибає Васерман до столу — не дав і погрітись!

— Чекай, ось викличе — нагріє! — сміються в гурті.

— Ох, там же й кричать! — зідхас Васерман — а слідчі як лаються! Зроду не чув! Верещать, як у собачій живодьорці! Не добре це...

— А ти більше туди не ходи! — радить йому комісар пошти.

— Е, добре вам, прокололи собі бока і допитаю шабаш!

— І ти спробуй! —

— Четверо дітей, жінка хвора, мати стара — болізно кривиться Васерман — можна тронутись ума!

Стукають у вічко, прочиняється віконце дверей, запитують: хто на букву „В”?

— Я, я! — підскачів Васерман і до гурту — От полюбив, третю неділю не може без мене повечеряти! Не слідчий, а прямо тобі батько рідний! Ну-ну!

Завгосп

Вечір. Переговорено все. В'язні сидять і куняють. Нудно — завиває вітер у димарях і гнітюче — свистять вартові на баштах. Шарудить бляха козирків на вікнах і на чорному тлі шкла миготять сніжинки.

З краю столу сидять Татарновець і завгосп Совнаркомівської дачі.

— Любченко, кажете? Хороша людина — переконуючи шепче завгосп — хазяїн, сім'янин, не пив і діло сповняв! Його зробили врагом із заздрости! Ще б пак! Сталін читав його лучче всіх, угощав, залишав у себе на ніч, ну, сказати б довіряв більше, як кому, от і в'їлись! І зовсім простий, розумів крестьянство. Узять приміром хочби й мене: розкулачений, значиться, позбавлений усіх чоловічеських прав, на Сибіру був, а от, довірив же командувати таким мастрком! Бо як не брались аврейчики, — ні чорта не получається! В ставку риба подохла! Брав він комнезамів і що ж? Те недоспіло, а те переспіло, а те висохло, прийде осінь — помідора нема свого! До чого вже — картоплю з базару купували! Мучився отак, — не витерпів, порозганяв! Я, значить, був там тільки чорноробчим, аж кличе мене якось та й каже: що ж, діду, а беріться но Ви за господарство! Хоч Ви — каже — і класово чужий алімент, але нема ради, бачу, що пролітарські мене голодом заморять! Сором же буде для всієї республіки, та ще й такої багатой, коли голова у-

ряду з голоду помре?.. Кажу: що ж, Ваша воля! Тільки чи ж справлюсь я? Бо тоді буде мені зовсім кінець...

— А скільки — питає — у вас було своєї земельки?

— Так що до тридцяти! — кажу. Посміхнувся. — Ну, справитесь! — каже — тут не набагато більше!

— Ну, канєшно, працював я день і ніч, так що й стара моя почала докоряти: чи не здурів — каже — ти старий? Наче на своїому! — Нічого, — одвічаю їй — нехай знають, за що нас у Сибір ганяли!

Приходить весна, а в мене і огірочки парникові і редісочка і салатка... Жона його мало в ладки не плеще, а він посміхається і каже їй: що ж, не була б то в тебе куркульська вдача! Вона, таки й справді, була з хазяйського дому. Славна була бариня, царство їй небесне, а як вона ж любила його! Не розставалась і на хвилинку, куди він, туди й вона, в Москву — в Москву, на район — і вона з ним. Погибла бідна і з його ж руки. А все ж таки, як би він не застрелився, його небезпримінно оправдали б, а то ...згаряча! Десь на зборах його скривдили, приїхав на дачу, по-

кликав її, синка, поцілували обоє, кажуть:
у Москву їдемо!..

Голос завгоспа пересікається, тернув рукавом по очах і тяжко випускаючи повітря, закінчує: поїхали! З другого кінця столу хтось зауважує: а тебе, діду, не взяли, тому то ти й хникаєш!

Завгосп дивиться в той бік: забере вас усіх лиха година — один другого поїсте!

— Не лайся, діду, помолися краще Богу!

— А ви ні в Бога, ні в чорта не вірите, поклонялись пляшці й спідниці!

— Е, діду, як би була оце пляшечка і ти б поклонився!

Завгосп спльовує й одвертається. Згодом нахилиється до Татарновця і таємниче: сексот! Начальник курорту НКВД, підписав, що хотів отруїти Єжова. Сидить уже восьмий місяць — вислужується! Його й свої не люблять! Паскуда! Тут тільки і є один порядний, он той сивий інженер, його тут дражнять Миколаєм Чудотворцем, — пристойний чоловік, ще колишній! Так ото він побудував пошту, відомо, як тепер будують — наввипередки — стахановщина! Ну, і не додивився, щось аж через пів

року, після великого дощу, одвалився карніз і вбив якусь перехожу старушку, — посадили! Думав за халатність, але як подержали його в руках люципери — підписав, що зробив так навмисне, щоб значить, оскандалити советську власть.

Татарновець: о, то це він навчився спати на допитах стоячи і з відкритими очима?

Еге ж, отож його і прозвали за це чудотворцем — закінчує завгосп зідханням.

— А шофер Вася? Теж хлопчак не поганий? — хоче ще продовжити розмову Татарновець.

— Босяк! — махає рукою завгосп — рідко попадається путня людина, більше — погань! Паскудство!

Свистки по коридорах зривають всіх з місця і кожний падає на нари. Довгожданий спочинок, забуття, сонне марево позатюреного життя: родина, друзі, природа, а може й кохана?

За кілька хвилин вже храп і шепотіння: да воскресне Бог і розточаться вразі його і да біжать од лиця його, ненависники його, яко ізчезає дим... — коло вікна,

на колінах, склавши на грудях руки, завгосп молиться Богу.

Шарудить бляшка на вічку дверей і незвичко довго маячить на шкельці вирячкувате око вартового, але не стукає, бо так щодня дід „делаїт”.

Сплять всі з відкритими головами на середину камери, щоб видно було в очко, щоб можна було завжди перерахувати.

Стовбуром стирчить посеред камери високий і широченний завгосп, упершись пахвою в ріг стола вправляє грижу — користується з „привелеїв”.

Ледве чутне шкряботіння коло дверей і храп стихає. Нечутно відчиняються двері, але більшість стрижених голів підводиться і дивиться в них перелякано.

Двоє військових вносять і кладуть на ліжку „Залізничника”. Він булькоче, наче, набравши в рот води, полоще зуби. Зрідка протяжно стогне. Виходячи, військові суворо наказують завгоспові негайно лягти на своє місце. Чужі, вони не знають про його „привелеї” і Завгосп не сперечаючись лягає.

Зачиняються двері і по камері зашелестів тривожний шепіт.

„Залізничник” нерухомо булькоче. — Води! — наче десь за дверима. Заворушились. Вартовий стукає ключем у двері і камера нишкне. — Вмираю! — голосно престогнав „Залізничник” і замовк, ні стогону, ні булькотіння. Знову камера зашепотіла.

— Подивіться ж там, що з ним? — хтось голосно з протилежного кутка, але знову стук у двері і знову тиша.

Завгосп крекче, встає, бере зі столу чайника і йде до дверей. Стукає.

— Чаво?

— Наберіть води, людина вмирає! — сердито бурчить Завгосп.

— Ложись, ілі соскучился за карцером?

— Кажу вам, наберіть води! — реве Завгосп.

Відчиняються двері і показується здивоване обличчя вартового.

— Ти что? Ошалел? Алі жисть надосла?

Завгосп мовчки тикає в руки вартового чайника і той з нестямки приймає.

— Ну-ну, набери! Тюрма не розбіжиться, а он людина помре! Не можна ж так —

жива душа! — Батьківським сердечним докором, розчулює Завгосп вартового.

Вартовий зникає з чайником за дверима, а Завгосп іде до „Залізничника”. Нагнувся, розстібнув шинель, поправив голову. — Дише! — шепче про себе.

Прочиняються двері і просувається рука з чайником.

— Ну от Бог і тобі допоможе!

Але у відповідь сердито грюкнули двері. Камера зашепотіла: — Пропав старий! Вот і кулачок? Дурак! Маладець!

М'якотілий і Тверdotілий

Засвітали „подйом”.

— Оправка! — шепче у віконці вартовий.

Одягаючись на ходу, коло дверей шикуються черга. Ще півгодини корчів, ще півгодини скривленого поглядання на переповнену парашу і в прочинені двері вивалюються всі разом.

Сварливий гамір, плюск води і задоволене ахкання.

Відсовується бляшка вічка і ненавидяче око оглядає порожню камеру. Воруши-

ться і стиха стогне залишений „залізничник”.

— Н-ну, назад! Живо!

Повертаються, застібуючи одяг, обтираючи піну з мила. Перелякані. Здивовані. Для чого?

Вартовий у дверях: Заберіть хворого!

Голова Верховного Суду виступає наперед: бачите, він дуже хворий! Він... умирає!

— Не вмре! — посміхається вартовий — а залишати нікого не полагається!

Голоси: Так він же не встане! Він непритомний! Він...

— Не піде вся камера! — грюкнули двері. Злісно зідхаючи, беруть на руки „Залізничника”. Віхтями звисають руки з плечей наркома пошти. Ніяк не впорається з неживими ногами Завгосп совнаркомівської дачі. Безумний погляд блукає по стрижених головах, — після п'ятиденного, безперервного допиту, „Залізничник” не впізнає нікого.

Повернулись до камери і кожний заняв коло столу своє місце. Ні мови, ні зідхань, тільки напружене прислухання — чи не човгає по коридорі короб з хлібом, чи не

брязкотять вже чайники? Та ще заздрісне поглядання на лежачого „Залізничника”.

— Помре і кінець усьому!

„Залізничник” уже не стогне. Раз-по-раз відкривається очко. Сverdлюче око бачить, як ледве помітно ворухиться на його грудях сорочка.

В коридорі шепіт. Входить начальник спецкорпусу і підходить до лежачого. Всі встають, але ніхто ні кроку — п'ять діб карцеру або зі щурами, або по коліна в воді, в нетопленому, в одній білизні, а до того — сто грамів хліба, півлітра води і ніякої баланди.

Нема героїв. Начальник розглядає. Халяви чобіт глибоко в'їлися в набряклі ноги. Крізь натягнуті, наче на копил, штани-галіфе виступили кровяні плями.

— Чому не зняли чобіт?

— А як потім одягнути?

Начальник не розуміє. Голова суду пояснює: бачите, його можуть зараз покликати знову на допит, тоді...

— Тоді не треба! — погоджується начальник і поспішно виходить.

— Варвари, людоїди! — скрегоче йому вслід начальник районного НКВД — тре-

ба вродитись від чорта, щоб мати таку душу!

— І взагалі народ-падлець! Поруч умирає людина, води не подасть! Натяк надто прозорий. Чорне щотинисте обличчя начальника оперативного відділу обласного НКВД — приятеля „Залізничника” — змінило багато лютих гримас, доки зневажливо всміхнулось:

— Я думав ти тільки м'якотілий — тепер бачу задріпаний ти чекіст! Через стіл нахилиється до нього гостреньке обличчя начрайвідділу з носом дзьобом, з непомітними губами і, вирячивши зеленкуваті очі, пищить: Тверdotілий злодій! За вісім тисяч ти продав чекістську совість — і віддихнувши — тепер бачу, вона й того не варта! Украв, та ще й змошейничав! — і під носом дзьобом вищірились ріденькі, котячі зуби.

— А в тебе і зовсім її не було! — одхиляючись, оскалюється конячими зубами Начопервідділу.

— Перестаньте! Як не сором? Ви тут не самі! — обурюється Секретар партійного комітету НКВД.

— А ти вже мовчи „партійна совість”!
— зідхає Начрайвідділу — читай он на стіні свої „правила”, за якими не можна й води подати конаючому! Ти б от краще виручив хворого старичка, якщо йому доведеться йти в карцер за „нечуване” порушення твоїх „правил”. Напевно не підеш за нього? А він же нашому допоміг? Ех, партійніс ви...

— Ну, це вже занадто! — аж устав Голова суду — воно, звичайно, часи жорстокі; ситуація складна, можливі й помилки, але не можна ж так... із-за кожного стрічного!

— Хто ж це кожний стрічний? — схоплюється на ноги й Начрайвідділу — та ти знаєш, кабінетний щур, хто цей стрічний? — Це герой громадянської війни, тричі орденоносець, той, хто всадив кулю в самого Колчака*)! — киває на „Залізничника”.

Всі заворушилися, дивляться на „героя”.

Що? А ви й справді думали — кондуктор, або мастильник паротягів? Спитайте,

*) Адмірал Колчак — Верховний правитель російського антибольшевицького руху, захоплений зрадливо більшовиками в полон і розстріляний.

он того „Тверdotілого” чекиста, для чого це вони на комисара військ НКВД начепили шинель кондуктора? Ех, чекисти, самих себе дурять, його ж знає вся Росія! — сів, схопившись за голову, стогне, — колись цього не було!

— Умгу... у вас, колись, в Одеській Чека, було простіше: чоловіка в підвал, а жінці до вуха наган і на ліжко! — сміється Начопервідділу.

— Брешеш, тверdotіла шкуро!

— А кого то засудили до розстрілу за згвалтування графині і привласнення діамантів? — Може мене?

— Старий анекдот! Ти ліпше скажи, як то ти, начальник оперативного відділу НКВД, украв вісім тисяч при арешті Наркомліс’у? А зараз гордишся, що ти „битовик”, а всі останні тут вороги народу! З якого це часу злочинство стало гордістю для робітників НКВД? Чи не з того, може, — як ти проліз в начальники оперативного відділу?

„Тверdotілий” поломеніє, б’є кулаком об стіл і кричить: Замовчи, ти, троцькистська сволоч! Чи хочеш, щоб зараз тут був

начальник тюрми? — схоплюється і вилазить ізза столу.

Голова верховного суду і Нарком пошти хватають його за руки і садовлять за стіл.

„Тверdotілий” одсапуючись: Повія! Корешок Мишки Япончика**) ще читатиме мені мораль?

— Заспокойтесь! — ніжно просить Завгосп совнаркомівської дачі — що було, то було, а от що буде? І ви не знаєте!

Брязкає замок і всі задеревеніли.

— Підслухали!

— Пропала вся камера!

Ні, тільки впустили „новичка”.

Найщасливіша в світі людина

Засуджені. На підлозі лежать, сидять, стоять і знеможено нудьгують, дивовижно переплетені напівголі люди.

Хропуть, зідхають, чухаються і... співають. Голосять і гудуть тужливо і тягуче-безконечно.

**) Мишка Япончик — провідник Одеських босяків, потім командир комуністичного загону, організованого з тих же босяків і розстріляний більшовиками за невдалі військові операції.

Багато перев'язаних облич, рук на прив'язі і пластирних наліпок на різних частинах худючих тіл.

Коло відчиненого вікна, в яке клубами викочується пара, стоїть Татарновець і приглядається, як по стінах стікає блискуча слизь. Бридиться.

— А ви, видно, недавно з волі? — звертається до нього сухорлявий дідок з рукою на перев'язі.

— А по чому це видно?—

— Та так, вигляд у вас ще свіженький!

— Побуду ось тут, зрівняюсь! — зідхає Татарновець.

— Тут довго не тримають, день-два і в путь дороженьку... Скільки Вам дали?

— Не знаю, не об'являли!

— О, — дивується дідок — а слідство закінчено?

— Не було ще ніякого слідства!

— Інтересно! — оглядається навколо дідок — може Ви приїзжий? Може пересилка? Хм... дивно! А може Ваше щастя — так осудили!

— А то велике щастя — бути осудженим не знаючи й защо? кривиться Татарновець.

— О, не кажіть, дружок! Залишіть мені на пару разочків! — кивас дідок на цигарку, яку вже допалує Татарновець.

— Зробіть собі цілу! — подає торбинку Татарновець — тютюну маю досить!

— Е, голубчик, не можу, рука ще не того... А тютюнець, при нашому положенні — це клад! — бере від Татарновця цигарку і глибоко затагується — як що вас осудили без допитів, то ви найщасливіша в світі людина! Та що говорити, подивіться он, скільки калічених і це те, що зверху, а як би заглянути всередину! На всякі ребра, легені, печінки, нирки, — на все це „фізическоє воздействие"... Ні, не кажіть! Дай Боже, щоб Ви були вже осуджені! То було б дійсно велике щастя!

— А які тут найбільші строки каторги? — роздивляється Татарновець по камері.

— Так що мабуть половина буде від 15 до 25, — це ті, що по воєнному суду, ну а по ОСО — друга половина, більше все десятки, рідко по 8, а по 5 років, на всіх 118 душ, тільки двоє!

— То в цій камері здушили аж 118 народу? — не віриться Татарновцю.

— А Ви як думали? То тільки „Кривавий Цар” — Миколка віддавав такі апартаменти для одинадцятьох! — знову оглядається дідок.

— Ще боїтесь? — посміхається Татарновець. — Ви ж своє вже одержали?

— Боюсь! — зідхає дідок — смерті не боюсь, а от... Я, бачиге, вже третій раз „путешествую в края отдальонние”. Перший раз — три, другий — п'ять, а на цей раз уже вісім сибірських зим доведеться... як що Бог не прийме!

— Ви священник? — обережно питає Татарновець.

— Так! — опустив голову дідок — хотілось їм провести мене через „показательний процес” — не вдалось, Бог змиловився дав ще сили і терпіння. Правда, віку вкоротили — все всередині потовчене, поодриване, але... Божа воля! З каторги, так, чи інакше, мені не вилізти, ну а життя там — чим коротше, тим ліпше! Слава Богу, гріха і страху уникнув, а решта... А от вам, так таки дійсно повезло! Без єдиного допиту і вже готово! — Це рідке щастя!

— Рідке і тривале , так років на десять! — гірко усміхається Татарновець.

— Не відомо, не відомо, дружок, може й менше, то вже яка доля-воля Божа! Он, бачите, в кутку сидить — зав'язана голова, а коло нього другий, лежить, ноги до верху — вже смертники були! По гласному суду! Навіть в газетах надрукували про їх розстріл, а от, бачите, живенькі! Хоч і 25 років, а все ж таки жива людина! А може Бог змилується і житимуть ще й по-людськи? Не вічне це, ні! Земля довго так не витримає. Не стерпить і Господь! На Содом і Гомору теж був допуст Божий, — до чого, мов, ви дійдете? І що ж? Так і тут буде Його остання воля! Ви, може, і не віруючий, але погодіться з тим, що так безконечно не може бути, ні! Та ж в історії не було чогось подібного! Хіба тільки в Одкровенні Св. Івана Бого-слова... ви може раніше читали? Ну, от, пригадайте — Кінь Червоний... А потім семиголового звіря... Достоту ж так: і богохульство, і святотатство, і перемога над праведними... Все треба перетерпіти! Коли це збувається, то збудеться і те, що

з'явиться і Кінь Білий! Тільки треба вірити! Без віри — погибель!

Брязкнув замок і дідок переполошився — когось викликають!

Наглядач просунувши голову в двері: Татарновець, з речами!

От, бачите! Чи думали ви, що і не переночуєте з нами? Ну, прощайте! За термін не журіться, п'ять-десять років — це нічого не значить, тільки терпіть і вірте, Господь уже змилювався над вами — такого щастя на тисячу — один ви! — Не посміхайтесь, не грішіть . . .

Через прочинені двері і вікно протяглося свіже повітря і вся камера прийшла в рух: гражданін надзиратель, пустіть, ради Бога, в уборную, там свіжіше!

— Ох, справді нічим дихати!

— Да что это, душилка?

— Що вони на самому ділі? . .

— Як навмисне!

Заворушилися, застогнали, загомоніли всі разом, наче отой струмок холодного повітря нагадав, де вони і що з ними.

Чуєш брате мій!

По довгому, брудно-сірому засміченому коридорі ідуть: тюремний службовець, на-свистуючи „яблочко” і Татарновець, на-сунувши на очі кепі і тримаючи руки в кишнях. Коридор гуде далеким летом бджолиного рою. Спинились. Службовець заглядає в очко і відчиняє двері. З камери виринається різноголосий крик і в клубках пари висуваються напівголі тіла людей.

— Подайтесь вперед, прийміть ще цього одного... Більше вже не дамо! — не то пропонує, не то просить службовець.

— Майте ж совість, і так задихаємся! — протестує гугнявий голос.

Службовець зазирає в камеру і наду-щуючи плечем, зачиняє двері.

Підходять до другої, до третьої камери — те саме. Службовець вже не може зачинити сам дверей і Татарновець йому допомагає.

— Почекаєм до оправки, тоді пройдете в гурті! — більше радить, ніж наказує службовець, і відходить на кінець кори-

дору. Татарновець сідає на підлозі, обхвативши голову.

Під акомпаніамент різноманітного гулу, що припливами то посилюється, то затихає, чути далекий тужливий спів: — Чуєш, брате мій... — журливо звертаються баси.

— Товаришу, мій! — тривожно кличе тенор, але баси спиняють його і сумно, урочисто повідомляють його, що: відлітають сірим шнурком журавлі у вірій!

Дійсно летять, ще чути їх: кру-кру! — і тужать баси, приречені на смерть на чужині. Але тенор не погоджується, він виривається від них і летить за журавлями. Десь, з надхмарної височини, уже чути про його одчайдушний намір: Доки море перелечу, крилонька зітру! — і голос його зливається з журавлиним: кру-кру! — що віддаляючись стихає і мовкне.

Нема. Полетіли.

Безнадійно гудуть баси, про смерть на чужині.

— Скільки вам далі? — дивлячись на згорбленого Татарновця співчутливо запитує службовець.

— Не знаю, не об'являли! — здригнувшись відповідає Татарновець і крадькома, витираючи сльози, підводить голову.

— Сім'я большая?

— Дві душі!

— Діти дорослі?

— Так!

— Чого ж вас сюди?.. Тут же всі осуждённиє! Це етапний корпус!

— Всі „осуждённиє“! — зідхає Татарновець і тихо додає — не тільки тут, а й там... — глянув на вікно.

— Да-а! — зідхнув і службовець, але тут же насупився і пішов уздовж коридору, заглядати у кожне вічко.

— Кінь Червоний! — дивиться вслід Татарновець — але ще до „Коня“ було:

... І жалкував Господь, що створив чоловіка на землі, та й журився тяжко.

... Земля бо попсувалася перед Богом і сповнилася насильством земля.

— І був П О Т О П.

EX, MOCKBA,
MOCKBA!

Так-так...

Околичними, захолусними вулицями міста мчать три „чорні ворони”. Мчать одне за одним не зважаючи на попереджувальні знаки вуличного руху. Під'їздять до особових вагонів з заготованими вікнами. З авт вилазять пом'яті, понівечені, хворі люди і падають на коліна на забрудненому мазутом снігу, по чотири в ряд. Довгий чотирикутник оточується щотиною багнетів конвойної варти. Один — з пістолем, перераховує колінопреклонну, згорблену юрбу.

— Сімдесят три врага! — лунає на вечірньому морозі.

— Дев'ять жінок! — трохи тихше.

— Принято, товариш лейтенант!

— Давай, „по двоє” в вагони!

— По дванадцять в купе!

Схоплюються і пара за парою, підтюпцем, у вагони. За ґрати. З усмішками... З надією?..

Неподалік проходить приміський робітничий потяг.

— Не оглядатись! — погрожує піднесена рука з пістолем.

Не оглядаються, але прислухаються, як у якомусь вагоні захриплий тенор докорує:

„...Де ж ви, браття, запоріжці-сини
[славної волі,

Чом не йдете визволяти нас з тяжкої
[неволі!..”

— Живеє! — заметушився весь конвой і мало не підштовхує багнетами.

— Ех, як би це потяг чогось зупинився, поїхав би і ти з нами! — одважився один і глянув услід потягові, де роздирався п'яний тенор.

— А поїхав би! — зідхнув другий.

— Так-так... Так-так... — стверджують колеса, чим скоріш тікаючи від небезпечно-го місця й озлоблених людей.

Яка різниця?

Вмостились. По восмеро сидять унизу, по четверо лежать на верхніх полицях. Їдуть. Чухаються, стогнуть:

— Ще ж три порожніх купе, а тут — як оселедці!

— По дорозі буде добавка!

— На зупинці можна взяти плацкарту в м'який вагон!

— З рестораном?
— Навіть з білосніжними простирад-
лами!

І тихо хтось: Вам скільки?

— Десять! А Вам?

— Двадцять п'ять!

— Ого!

— Яка різниця?

— Да...

— А мені сказали, що об'явить началь-
ник конвою!

— А мені не було і допиту!

— Хто зна?

— Може висилка?

На нижніх лавках жіночий шепіт:

— А тепер і там багато порядних лю-
дей, вийдете заміж, ще ж молода, гарнень-
ка...

— А хіба там можна виходити й заміж?

— А чому ж ні?

— Я чула, там мужчини окремо... Не
зустрічаються?

— Брехня! Звичайно, не реєструють
шлюбів, але...

— Я так не погоджусь!

— А яка різниця? Що вже тратити?

Зверху відповідає бас: Не порть тьотка дєвки! Може відбуде десять годіков і верньотся невіньонткой! А ти, баришня, без замужа ні за что не соглашайся!

— Блатняк! — і всі затихли. Тільки важкі зідхання.

Коливаються жовті язички свічок. Тупотить ногами в тамбурі вартовий.

— Конвоір, дайте води хоч з бака!

— Ви ж понімаєте, — після солоної риби!..

І знову тиша. Тільки на верху хтось голосно застогнав, а на низу все ще схлипує жінка.

Герой

Пасажирський потяг з загратованими вікнами йде поза розкладом руху. Стане, доки причеплять додаткові вагони і — далі. Більше чи менше світло залізничних ліхтарів допомагає вгадувати, які станції залишаються позаду. Ритмічний стук коліс заколисає усі тривоги й надії. Майбутні будівники „великих строк” сплять „убитим сном”.

Удосвіта зупиняється на невеличкій станції в лісі. Важко відсапується паро-

тяг. Метушаться залізничні службовці. Покрикує конвойне начальство. Тривога. У вагоні зашепотіли. Хотілось би виглянути в вікно? Ґрати! Ще позамикані всі купе, а вартовий тупцяє коло вагону. І до вбиральні ніяк вийти. Прислухаються до пегукування службовців з конвоєм. Виявляється: У паротяга неvistачило води, а водорозбірний кран замерз. Машиніст не дає свого мазуту, щоб запалити і розігріти, а начальник станції не має ніякої оливи, а гасу не дає — не буде чим освітлювати стрілок і семафорів. Відомості подає „бас” з верхньої полиці, прохукавши замерзле маленьке віконце під стелею. Він же вирішує і суперечку: что с ним валандаться, тяні єво сюда... І жену отдаст!

Регіт підводить і хропучих.

— Де ми? — кожний спросоння.

— В Сочі! — відповідає „бас” одному.

— Нечепайловка! — якомусь селянинові.

— Одеса-Мама! — на питання інших. За кілька хвилин пасажири тюремного вагону і справді наче їдуть на курорт.

Але серед реготу раптом плаксиве: Ох, Боже мій, та це ж наша станція! Он на взліссі і моя хата! Йй-бо он жінка понесла

воду! І донечка на порозі! Ох, як би ж це дати знати! Півроку не знають, де я і що зі мною! Ну, як би його?.. — сокрушається білявий вродливий мужчина, йорзаючи по верхній полиці.

Ніхто ні слова, тільки поглядають. Тільки паротяг відгукнувся, а за ним стукнулись буфері вагонів і заскрипіли наможені рейки.

— Поїхали, не довідаються! — падає в розпач білявий.

— А тобі як?.. Обикновенною, чи радіопочтой? — торкає ліктем „бас”. — На, пиши! — дає клаптик паперу і огризок олівця — їду туди то, на стільки то літ! Жив, здоров, напишу з місця! Ну, вот, кажеться всьо! А тепер на пошту! — і попрямував до вбиральні.

— Дзень! — чути падіння розбитого скла.

— Хто там? — вискакує з тамбура вартовий.

— Вот... машиніст, щоб єму печонки видьоргало! — виходить з убиральні лаючись „бас” Не звертаючи уваги на вартового, він мацає себе за голову і розглядає

кров на пальцях — аж до мозга навверное залезло?

— Надо обережно! — нахмурюється вартовий — перев'язать маєш чим?

— Де там! — кривиться „бас” — всі не помр'юм і так засохнет! — і стогнучи вилазить на верхню полицю.

Вартовий постояв, почухав потилицю і виходить у тамбур.

З нижньої лавки встає синьоока красуня, що вчора збиралась заміж і нерішуче підходить до „баса”.

— Дайте, я Вам перев'яжу! У мене цілком нова хустинка!

„Бас” повертає голову і сміється до неї великими чорними очима: а ти й повірила? Це я тумана пустив! Надо же було послать писемцо? Я його положил в спичечную коробку, а когда подехалі к стрелке, тоді бух в окошечко! Бідний стрілочник аж відскочив от іспуга, а все таки підняв. Відел як он і раскрил. Оні то уж практиковани!

— А звідкіля ж у Вас кров?

— Е, голубка, надо же било царапнуть для оправданія, что макушкой то стьоклишко видавіл!

— Ви герой! — захоплено шепче красуня — куди Вас направляють?

— Хотіли до білих медведів, та що мені там делать? Тачку возить я не люблю, а дровішки піліть — поясніца побаліваєт. Как нібудь сверну в другое место!

— Но Ви ж засуджений?

„Бас” зідхає: чи то раз мене судили? Что ж з того? Я каждый раз з їх судом не согласен. Осудять Івана, а я уж Степан! Сцапают Степана, я переходжу в Нікіфори! Вот так і перебираюсь пока хватить великих імьон, ну, і... удачі!

— Добре, але... А як же?.. Вас же везуть і охраняють? — не розуміє красуня.

— Відіш, золотко, — кладе їй руку на плече — охрана, вона то приспособлена для таких деток, як наприклад ти, і для каплоухих...

— Це що за обнімка? — кричить з дверей вартовий.

— Тепер перев'язивай! — шепче „бас” і сердито до вартового — Да ось кров не унімається, спасибо жєнщині, платочек свой пожертвовала!

— Шпана! — грюкає дверима вартовий.

— Ну й Ви ж!.. — скубнула за кучерявого чуба красуня.

— Я? Как відіте!

— Герой!!!

Хто за що?

Потяг „спеціального призначення” не зупиняється вдень і на великих станціях. Тільки, як після гудка паротягу насуплена варта заходить до середини вагону, „пасажир” знають, що проїжджають ще якусь станцію. Тоді балакуни замовкають, а мовчуни заплющують очі. Тоді не можна дивитись у вікна навіть оддалік, через ґрати. Тоді варта перераховує свій „дорогоцінний вантаж”.

Варта виходить і вагон знову — як улій.

— О, проїхали Брянськ!

— Брянськ давно минули!

— Розкажуй, я ж тут бував!

— Вірю, бо й очі в тебе вовчі!

Сміх і лайка.

Двоє, на верхніх нарах, один у червоноармійській уніформі, а другий в поруділій селянській кереї, шепочуться:

— Так ото, значить, викликали мене...
Ну, значить, — хто я такий — од діда-пра-

діда? Кажу їм: діда я не пам'ятаю, а батько був наймитом у попа. Помер од ханжі, значить, напився дінатури. Мати померла, як я був ще малий, а мачуха вийшла заміж і десь виїхала у голодне время. Не знаю, чи ще жива. Я робив по людях. Рік тому, як демобілізувався з красної армії і поступив у колгосп. Недавно оце пристав у прийоми до одної бездітної вдови, бо вже опроклятіло жити одному в колгоспній сторощці. Обоє ми за цей рік виробили шістьсот трудоднів. Замечанія, кажу, на мене ніякого не було. За ударну працю видали мені навіть поросятко, а жінці теличку, щоб, значить, була вже своя корова. Так, що кажу, не почуваю за собою чогось такого...

Потім розпитували, кого я знаю і з ким дружив. У колгоспі, в своєму селі, кажу, я всіх знаю, але дружби якоїсь? Не було ніякої! Ну, і нащот отих яблук... Кажу, що яблука то були мої і, хоч маю я всього одну яблуню, але мусів продати, бо треба було купити карасіни, трохи олії, а головне цвяхів на хлівчика для поросятка. Так що, значить, тут ніякої такої спекуляції... А не поніс я їх на базар, бо там крутиться уся-

ке жульйо і не було б ані яблук, ані грошей, тому я заніс на одну квартиру, куди я заносив колись картоплю, але там не було нікого дома і тільки - но я вийшов на вулицю, як якась жінщина питає: чи не яблука, часом, ото в мішку? Просить показати який сорт. Не встиг я розв'язати мішка, як підійшло ще кілька чоловік і розкупили в мене ті яблука за якихось п'ять минут. І тут підійшов міліціонер... Не питаючи мене, хто я такий і звідки, повів мене прямо в район.

Вони питають мене: а що я говорив міліціонеру по дорозі?

Кажу: просив його взяти в мене штрап, а протокола щоб не писав, бо я ніколи не судився і навіть за свідка не був, але міліціонер мені - ні да, ні нет, а завів у район міліції, подзвонив кудись по телефону, приїхала машина і завезла мене просто в тюрму.

Оказалось, — міліціонер набрехав, що начеб я давав йому хабара. От же подлий! Але то все нічого. Головне — вчепились вони за ту квартиру. Коли і скільки раз я там був, кого бачив, з ким і про що говорив, начеб то можна всяку срунду пам'ята-

ти? — Ну, кажуть, подумай! — і поставили мене в куток. Поросходились, а один залишився стерегти. І тільки - но я поворухусь, — що, каже, надумався? Ні? Ну, так стій і не шевелісь!

Простояв я так день і цілу ніч і не присів, аж приходить головний начальник — три ромби! Той, що стеріг мене, підхопився і давай йому щось шептати, а начальник тільки сказав: можна! Не вспів він вийти, як той підходить до мене, потягується... — Ну — зціпив зуби — ще — не надумався? — і бах мене в перенісся. Так я як і не стояв на ногах, а він нісцем у живіт — уставляй, стерво! і як почав лаятись, то самий останній босяк такого не придумав. Я вже й божився, я і просив, падав, цілував ноги, нічого не помагає! Товк мене доти, доки я не зомлів. Очомався я лежачи на підлозі. Все на мені мокре, заюшене кров'ю, а в голові — як дзвони.

І вже якийсь другий, зі шпалою, підводить мене і до того: що ж ти, голова садовая, разве він так припомніт? Може і в самому дєлє чоловік забув, так надо йому подказать! У тебе же матірял під руками? А той стоїть, насупився, тільки сопє.

Посадив мене цей, зі шпалою, і давай розпитувати про все докладно: як я заносив на ту квартиру ще картоплю, яка та квартира, на якому їтажі, ну, геть чисто — все до мелочі. Ну, я й розкакую: що продавав я картоплю на базарі, теж треба було грошей, бо картоплі зі свого города ще сяк-так, а нащот хліба — обмаль... Продавав, значить, кучками, по десятку, але підійшла якась женщина і купила у мене всю разом, значиться, оптом, тільки щоб я заніс їй уже й на квартиру. Ну, думаю, чим сидіти тут на базарі і труситись, щоб босяки не облопошили, давай, однесу!

Відніс. Правда, заплатила добре, ще й чаєм напоїла. Славна така женщина! Оце, кажу йому, уся й історія з картоплею. — Ні, не все! — каже він — а пригадай, коли ти пив чай, то до тебе на кухню вийшов якийсь чоловік і якоюсь ломаною мовою розпитував про колгоспи, про настроєніє мас, про красную армію і ще багато дечого. — Де ж — питаю його — той чоловік був? Як я ніякого чоловіка там не бачив? — Не бачив? — передражнює, та як штовхне мене ногою, так я й перекинувся разом з кріслом. — Ну, то побачиш! — і да-

вай ходити по мені чобітьми. Знову одливали і знову поставили в куток.

І опять я простояв день і ніч. Тільки стерегли мене вже на перемінку. Як почну куняти, то він, шибений, укрутить якусь блискучу лямпу і як направить на мене, ну, прямо очі вилазять на верх! І так увесь час. Правда, не били.

Тільки вночі прийшов один і сміється: готово — каже — постріляв гадов! — А скільки їх було? — питає мій. — Та — каже — сьогодні мелоч, усього десять! Ну, а ти ж що думаєш з цім? — показує на мене — давай прикончу, пока не пішов спать! Ні — каже мій — почекаю до ранку! — Ну, як хоч! — і пішов. Правду сказати, я не дуже чогось і злякався, може тому, що видалось мені це наче ввісні. І той, що приходив, чогось видався мені головою нашого колгоспу, тільки що переодягнений і говорив таке жартома. Я думав, що він прийшов забрати мене до дому. Потім зиркнув я тайком на свого, а в нього на лобі наче третє око і то сховається під чуб, то знову вілізе, аж розсмішило!

Достояв я так до ранку, аж приходить той самий начальник з ромбами. Поди-

вився на мене, та й каже: что ж ти ето усьо стоїш? Нада давать показаніє! Парень ти робочий, красноармєєць — свой человек! Ніхто тут зла тобі не жєлаєт! А раз слєдователь каже, значит так надо!

Не знаю, чи я йому що говорив, бо в голові у мене так гуло, що я лєдвї розбїрав, що він говорить, а в очах усе — як у тумані. Ну, і знову ж голод... Як не як, а трєє суток в роті і росинки не було.

Посадив він мене і найперше приказав даць їсти. Приніє мій мучитель жарєну котлєту, булку з маслом, чай з лімоном, але він сказав принєсти ще й пива.

— Покушай, а потом поговорим! — каже до мене, а сам читає якїсь папєри і все підкрєєлює. Їм я ту котлєту, не їм, а глитаю, а він наливає і підсовує мені пиво — запивай — каже — а то ти довго не їв — може повредить!

Пиво таке кріпке, аж по жилах пішло. Коли ось я вже наївся і напився, кладе він переді мною коробку „Есмеральдо” — закурьой — посміхаєтьєя — і можєш взяти з собою, бо там у камері, навєрно і покурить нєчєго?

Тут я розплакався.

Він устав, поклав руку на моє плече і так якимось сочувственно: — ну й чого ти, как ребйонок?.. Не надо вpirаться і все буде харошо! Предположим, що той чоловік до тебе і не виходив, але нам точно ізвєсно, що він підслухував під дверима! І хоч я нічого, мов, поганого і не говорив, але він усе понімає по своєму. Сидить тут і шкодить, а арештувати його не можна, бо іностранець. От же, як би там не було, а треба дати на нього такий матеріял, щоб його звідси викурити, нехай їде собі до своїх фашистов. Що брехні в цьому ніякої не буде, бо він таки розпитував мене хоч і через ту жєнщину, але то все одно, вона то жє фашистка, хоч і наша. Як би він говорив добре по рускі, то напевно б і сам виїшов. А я, як сознательний колгоспник і боєць красної армії, який присягав жїзнь положити у зациту родїни маю помогти советському государству здихаться фашиста.

Я тоді й кажу йому: — це ж вийде, що я вроді шпїон?

А він засміявся й каже, що все це пустяки, бо все це в своїх руках — як посадили, так і випустять. І хоч може і буде суд і мене засудять для людського ока, але ж

вони знають, що я не винен і згодом випустять ще й должность якусь дадуть.

Що я міг йому сказати? — Робіть, як знаєте, Вам видніше! Тільки щоб і мене не замарати безневинно!

Після того він ще щось писав, а щоб мені не було скучно, приказав принести яблук, винограду і ще пива.

Оце й уся історія!

— Да-а, історія! — стогне той, що в кереї — мені теж понаписували, але я вже метикований — не раз був у їх лапах — і довго з ними не воловодився. Пишіть, кажу, але не більше, як на п'ять років, інакше не підпишу, як хочете? І все було б добре, як би потім люципери не дописали самі, що в колгоспах „жизнь дохлая”. А тепер от за цих два слова маю ще п'ять років. Але то... У них все по плану. Завалюється десь якась стройка, ну і давай... Ви шпiон, а я агитатор, а все одно по десять років. — Лавочка!

— І це така власть? — чухається „шпiон” — просто сором...

— Прекратіте розговори, приготуйтеся с речами! — просовує крізь двері голову вартовий.

— Москва! — зашепотіли.

— Ех, Москва, Москва!..

„Хліб і мясо”

— Приїхали!

— Вона!

— Москва!

Прапори. Портрети. Оголошення. Гасла... Світова столиця.

— Тут мозок... Тут правда! — блищать очі в пасажирів потягу „спеціального призначення”.

— Ото тільки...

Станція Москва - Окружна загнала той потяг у товарний парк. По одному боці ешелюна з сіном і соломою, а по другому — з рогатою худобою. Різноманітний рев заглушає навіть гудки паротягів.

— Не добре!

— Ей, пасажири, може б ви замовкли? — не витримує хтось на верхній полиці.

— Їм можна, а от спробуй ти? — сміються внизу — причіплять ще десятку!

— За таку демонстрацію? — Шльопка!

— За голодний бунт? — Не менше!

Вагони з худобою забрали. І знову асоціації:

— Ага, докричались?
— То б пожили ще якусь годину, а так...

— А так на годину менше мук!
— Да-а... — однодушний стогін.

І посірили пожмакані зморщками обличчя, похилились стрижені, приречені голови.

І жарт ранить.

На похилій ковзалці в прірву, ані стати, ані за щось вхопитись.

Але... ще жива людина.

До тюремних вагонів під'їздять двоє великих закритих авт. На одному великими літерами написано: „ХЛЄБ”, на другому — „М'ЯСО”. Нижче, меншими літерами — „Наркомпищепром”.

— О, не встигли приїхати, як уже й сніданок!

— Що то значить центр? Ех, Москва, Москва!..

— Ні, та мусить бути хоч тут порядок?

— Буде скрізь! Схаменуться! Вилізе зрештою на верх вся ця „ліпа”.

— Невже ж привезли щось м'ясне?

— Е, якусь гнилу ковбасу!

— Ну, все ж таки...

— О, відкривають! Наш начконвою щось з ними говорить!

— О, ідуть до вагонів!

— Виходь усі, по двоє! — командує з тамбура конвоїр.

— На коліна, по чотири! — вже знадвору.

— ...врага! — голосно.

— Принято! — поважно.

Кожний норовить пропхатись перше до „М'ЯСА”.

— А ну, без товкотні! Заходь по два — в ту і другу!

— Як? — У „М'ЯСО”, в „ХЛЄБ”? — не вірять очам.

— Живо! Не розглядувать! — і погляди гостріше наставлених багнетів. За останнім — Ех!.. — брязкнули дверцята машин і, по двох умовних сигналах, „М'ЯСО” і „ХЛЄБ” вливаються в потік різноманітних авт.

Таганка.

Стрітенка.

„М'ЯСО” і „ХЛЄБ” заїздять в ковані брами і здають — що призначено вже для таборів. Решта — ще для переробки.

Бутирка.

Мури. Башти. Окреме місто. Древність.
Морок.

Не зовсім вишкребані і сяк так свіжо
зафарбовані літери на мурах колишньої
церкви вітають не зовсім утішною пора-
дою:

Входящий, не горюй,
Уходящий, не радуйся!
— Кто не бил, тот будет,
Кто бил, нікогда не забудет!

„СОБАЧНИК”

Лубянка. НКВД ССРСР. В підвір'ї, коло
автомашини „СОСІСКИ”, тупцяє-гріється
вартовий. Стугонить підлога авто і час від
часу дитяче скиглення: Дядя, пусті в по-
мещеніє! С утра ездяєм!

Вартовий не чус, захоплений умліван-
ням народного артиста республіки, бла-
женно всіхається до радіо-гучномовця.

А Лемешев захлинається:

...Сердце, тебе не хочется покоя,
Сердце, как харашо на свете жить,
Спасібо, сердце, что ти такое, —
Что ти умееш так любить!

— От, зараза! — злісно плює на під-
логу „СОСІСОК” десяти-дванадцятилітній

„враг народа”, що голодний і задубілий „с утра їздить”.

— Голос дитячий — голос Божий! — шепче бородатий богомільний „враг народа”.

— Дурной твой бог і ти з ним, хоч ти може й поп! — повчає його дитячий голос.

— Ох, Боже, Боже! — вже не стогін, а жах і розпач.

Лемське умовк. Заговорив вартовий: ей, там, ви!.. Не шуміте, іначе...

І „СОСІСКИ” припишкли, бо інакше... Начальство розсердиться, а слідство ще тільки буде, а жити хочеться...

Після години-півтори підморожування вилізли і покарачували в „поміщення”.

— В собачник! — пояснює один з бувалих.

„Собачник” оказався на диво комфортним: хоч і заґратовані, але великі вікна з завісками, паркетна підлога, блакитні шпалери, новенькі нікельові ліжка покриті квітчастими ковдрами. Поводження ще дивніше: звертання на „ВИ”, заботливість і все — як для гостей.

Зараз же дали і їсти: рижовий суп з

м'ясом, на друге білі макарони з маслом.
Хліба — скільки хочеш. Добавки теж.

Тому і знову тільки: Ех, Москва, Москва!..

Але в одного сльоза, а в іншого отрута: не зідхай завчасу, це тільки так в собачнику, ранком у „чоловічнику” зав'язлим порослям завищиш! — посміхається бувалий. До ранку не діждались. Розчарування прийшло ще звечора. Тільки що полягали, тільки що повмощувались і переахкали, як за дверима, в коридорі метушня. Хоробріші — до квартирки в дверях...

— Новоприбулі!..

— Тільки що з волі!

— Свіженькі!

— Ех!.. — і відходять.

Новоприбулі походжають, покручуються. Де хто з „наркомівськими” течками.

Не балакають, тільки поглядають мов: хто зна, хто ти, а я...

Входять молоденький вартовий. Всі до нього:

— Товарищу, я на допит! Кімната 2-11.

— А я за свідка! — 4 — 16.

— Я замнарком. — По виклику. Подзвоніть, в кімнату 3-13!

— Я Комдів...

— Харашо, харашо, харашо! — на всі боки відмахується вартовий — підете всі!

— Так не забудьте! — нагадує замнарком, покашлюючи.

Вартовий затримується в дверях і на-смішкувато оглядає замнаркома.

Входить лейтенант і мовчки показує першим трьом, що стоять біля дверей, іти за ним.

— Як же це? Вони ж тільки що при-йшли!

І вслід: це безобразіє!

Лейтенант просовує голову і впівголо-са: Ніяких балачок! Навіть з охороною! По голосу, по виразу обличчя зрозуміли і те, чого лейтенант не сказав.

Пов'яли. Сідають, хто на канапі, хто на підвіконню, решта підпирають спинами стіни.

Нудьга.

Раптом несамовитий жіночий виск. Десь, хтось упав, хтось стогне, затупотіло кілька пар ніг.

— Тіше!

— Тіше вам говорять!

— Замовчте! — вже не людський голос, а гарчання.

Вбігає лейтенант і забирає ще трьох. Незабаром ще...

Мовчать, не протестують, не поспішають — відходять подалі від дверей. Залишилось двох. Вгодовані, викохані — „совельможі”.

Переглянувшись:

— Ви політкатаржанин?

— Був!..

— Де?

— В Якутії! — зідхнувши — п'ятнадцять — як один день!

— Я в Наримі — дванадцять!

— Невже посадять?

— Як бачите, вже посадили!

— Ще не відомо!

— Хіба тільки вам?!

Лейтенант махнув і цім рукою. Пішли, згорбившись, хапаючись за кишені, за комір, за гудзики...

Заходить дівчина років п'ятнадцять. Льяне волосся, небесні очі, над накопиною карміною губкою, гостренький задертий носик-мазуня!

За нею вартовий років двадцяти. Діво-

че обличчя, теж білявий, синьоокий: як рідний брат. Бере у неї з рук торбинку і викладає на стіл все, що тільки може бути в торбинці молодой панночки.

— Це залишиться в нас! — загортає в папір.

— Як? Алеж воно мені потрібно!

— Вам, гражданочка, вже нічого не потрібно!

Сіла на канапі, одвернулась, нервово захитала ніжкою.

— Барахольщики! — глянула вже на зачинені двері.

„Человек — звучит гордо!”

Луб'янська внутрішня тюрма.

Скінчилась обідня метушня. На подвір'ї, на коридорах, ані шелесне. В „живодьорці” теж не чути ніякого руху. Здається і повітря дрімає.

Десь, ледве чути, стукнули двері. Всі здригаються, але ніхто не розплющує очей. Боятися сором. Тут ще всі „невинні”. Тільки, коли почулись кроки вже в коридорі, командарм не витримав, кашлянув.

— Один! Це вже за кимсь... — піддає йому страху голова облсуду.

— Ну й характер! — чмихає директор хемкомбінату, що завжди їх мирить. Не зважаючи на хіхотіння, командарм підкрадається до дверей і підслуховує. Раптом стрибає назад, уже під загальний регіт.

До камери входить височенний дід з біблійною бородою. Скидає капелюха, протирає очі: нічехо не відаль! Майн бріле... — лапає за кишені і розводить руками.

— Давно з волі? — підбігає командарм.

— О, дафно, зекс монат! — сідає, одсапується. — Бегаль от Берлін, схаль Паріш, Москва просіль і сдєсь посаділь...

— Ви член партії? — вже скоса дивиться командарм.

— О, найн, я спеціаліст хімік! — і поспішно додає — біль хімік, а сьоготня... Шпіон! — гірко посміхається: я їм хавару — єврей нелься бит шпійон тля Хітлер, а он ругаль?! Што ш, малатой, не понемаль!

Хемік оглядає нових співмешканців. Все байдужі, чужі обличчя.

— Нічого нового, а ще чужинець... Хто зна? — косячись одходить командарм. Так поглядають і інші.

Хемік схилився. Зідхає. Коливання синих кучерів виявляють його невтішні думи.

Впускають ще одного. І знову командарм перший: Давно з волі?

Зовсім білий дідок насторожено оглядає чудаковатого командарма і, посміхаючись крізь прокурені жовтуваті вуса, відповідає: — Ні, не дуже давно, всього тільки вісімнадцять місяців тому!..

Розчарований командарм відходить до свого ліжка.

Хемік, кліпаючи, придивляється до діда.

— Ві похош на Август Бебель!

— Август Бебель приймав мене в партію! — зідає дідок.

— О, ві альт зін зі? То ест — скілько Вам лет!

— Сімдесять вісім років!

— О, как ві едсьє попаль?

Дідок пригадує і перераховує по пальцях обвинувачення: шпiон, терорист, саботажник, вредитель, член... Хемік схоплюється.

— І Ві согласісьє?

— А Ви ні?

— О, найн!

— Ну то согласісьє! — регоче дідок і садовить хеміка на місце. Я жив і працю-

вав разом з Леніним більше двадцяти років. Жили, як одна родина — каже далі уже поважно, але, помітивши, що хемік одсовується, знову розсміявся — не вірите? Правду кажу! Я, крім усього... ще й зубний лікар. Я лікував Леніна і всю його родину, а от, бачите, прийшлося...

Хемік визволяє руку і знову встає.

— Нікак нічехо не понімалъ! Оні сошол ума, то ест — бесілся!

У кутку почали шептатись. Хемік глянув туди з-під лоба й сів.

Припинився і шепіт. І знову нудьга. І знову за заплющеними очима замерехтіли фільми понівеченого життя та ще торохкотіння одірваної бляхи на даху — як сумний акомпаньямент до них.

Під вечір командарма викликали на допит. Бігав, метушився, шепотівся то з одним, то з другим, стискав кулаками, погрожувався — я їм покажу! О, не на того напали!..

А з'явився у дверях конвоїр, раптом зіщулився, осів і вийшов штикульгаючи і охкаючи, тримаючись за пораненого колись бока.

— „Человек — звучит гордо!” — сміється голова облсуду.

— До чого довели!.. До чого довели! І кого? Такого тигра! — хапається за голову директор хемкомбінату і починає бігати по камері, боязко поглядаючи на „очко” в дверях.

Сміх і плач

В одинадцять годин, „в обов'язковому порядку” полягали спати. Хто з більшим стажем — на ліжках, по два на одному, з меншим — під ліжками, хто як примостився. Наказано: полная тишина! І дійсно тихо. Хто захропе, будять. Хто куйовдиться, лають, а зарипить ще ліжко — утихомирюють стусанами. Не чути й шепоту, бо на „горі” починається... Пересуваються якісь меблі, тупотять, кричать, регочуть... От упав стілець і ще щось важке і м'яке. Упаде і ледве вже стогне.

Несамовитий жіночий виск перевертає всіх, і на ліжках і під ліжками, але скоро затихає затамованим: му-му-му-му...

Голова облсуду крекче: ударники! Укріпляють революцію! Ех!..

— Будують соціалізм! — додає хтось з-

під ліжок — от стараються, аж будинок ходуном ходить!

Тишу порушено. Як сухе листя зашелестів шепіт:

— Ех, це б покурити!

— Покурили б, як би мій гад не змусив поїсти недокурки!

— Як?

— Дуже просто — він вийшов, а я хап недокурки з попельнички і в кишеню! А він, стерво, навмисне! Вертається, сам витрусив кишеню і по одному... Я блюю, а він гумою по спині. — Так, каже, легше ковтати!

— А я завжди прошуь до вбиральні. Там, часом, попадаються тільки чуть-чуть надкурени...

— Було! Тепер кидають в раковину. Певно наказ такий!

В коридорі чути човгання ніг і стогін.

— Когось тягнуть! — ще тихше шепче невдалий злодій недокурків.

— Чудак! Все одно ж не витримає! — зідхає його співбесідник. — Тільки покалічать... А я вже б так — що всім, те й мені... Всі ж підписують!?

На подвір'я заїхала автомашина і хтось сміється голосно, задоволено.

— Поповнення! — рвучко перевертається на ліжку голова облсуду — пропала ніч!

— Не шкода, як би остання, а то ось уже 123-тя! — жартують під ліжком.

За кілька хвилин, дійсно, впускають до камери одразу трьох, з наказом „не шуміть і спати в сідачем положенні”.

— Давно з волі? — перше питання до кожного.

— Ні, недавно! — Один два, а другий всього півтора місяці. Третій одвернувся, мовчить.

— Ну, як там... На волі?

— На волі? — сумно перепитує півтора-місячник — Жнива в повному розгарі! Зникають люди, як бульки на воді — раптово й безслідно!

— І як на це дивляться?

— Як полагається! — „Ліс рублять — щепки летять!”

— Ні, не ті... Як взагалі?.. Невже вірять, що це все „враги народа”?

— А Ви не знаєте? — Мусять вірити!

— Ну, а Ви?.. Знаєте вже в чому обвинувачують?

— Нам двом, мабуть буде шпіонаж! —
зідхає півторамісячник.

Третій обзивається сам: а показаніє при-
готовили?

— Яке показаніє, коли ще не відомо?..
Може тільки агітація!

— Значить, дарма два місяці хліб дер-
жавний їли! — удавано зідхає третій.

— А Ви, приготували? — сміючись пи-
тають його.

— У мене справа проста — я з духовно-
го званія!

Хто не спав, усі повертаються і придив-
ляються, — що то ще за „духовное зва-
ніє“?

Але з під закритого долонями обличчя,
тільки кошлата борода труситься не то від
ридань, не то від сміху.

— Священник? — підозріло питає голо-
ва облсуду.

— Ні! — ще більше труситься борода.

— Диякон?

„Духовное званіє“ відкриває обличчя і
на здивованого голову впинаються чорні,
злющі очі: мій батько попа зарізав! По-
няв?

Голова облсуду одвертається. В кутку хтось стогне: не хватало ще тільки урок!

Директор хемкомбінату зривається з ліжка і обіруч хватає „духовное званіє” за волохате обличчя. — Мічман! Сибірський вовк! — одхилиться і знову трясє — ох, ти ж чудотворець! А я дивлюсь — він — не він! Знаєте хто цей кострубатий ведмідь? — звертається до всіх — це той, що японців і всю білогвардійську нечисть із Сибіру вигнав — наш другий Єрмак!

„Єрмак” сміється: придивись, Петя, краще! Ти помилився! Я зовсім не той... Я тільки що підписав, що ніколи в Сибіру не був!

— Уже! — опустив руки Петя.

— Уже! — затрусилась кошлата борода, але вже від ридань.

Думи і дим

Бутирська тюрма.

День Жовтневої революції.

Сидять, думають. Над головами пасма цигаркового диму. Кожне пасмо — чиясь дума. З дому... До дому... В безвість... В небуття...

Пасма то сходяться, то знову розходяться і одно по одному у відчинену квартиру вікна — до дому! Але...

І знову про все з початку.

Думають.

Кожному, в свій час сказано: подумайте!
Добре подумайте!

А радіо-бас підказує: Человек шагает как хозяин по необятной родине своей!

Здригаються, зідхають. Хочуть „шагати” і нема куди. Грати, замок на дверях і... „показаніє” — фантастично жакливе і невідступно реальне. Все змішалось. Не відділиш, не осягнеш. А за вікном діти радіють: просипається с разсветом вся советская земля! Радіо-бас з задоволенням стверджує: всюду жізнь привольна і широка!.. І діти захоплено вітають: страна моя... Ты самая любимая!

Ледви чути величаву музику великої оркестри і різноголосий спів.

Замовк радіо-бас, замовкли діти. Хропе і тріщить радіо-репродуктор.

— Урра-врра! — гойднулась земля.

Радіо-бас розказує тим, що не бачать:

— На трибуну мавзолея піднімаються керівники партії і уряду. Советська столи-

ця побачила свого дорогого, улюбленого вождя!..

— Маршал Ворошилов виїзжає з воріт Спаської башти Кремля... Трудящі червоної столиці вітають залізного наркома рідної, непереможної червоної армії!..

Понатужливий бас кричить: Поздоровляю!.. Конституція... Демократія... Свобода... Право... Тільки тут... Тільки в країні трудящих... Радісний труд... Відпочинок... Щасливе життя... Сьогодні весь світ... Браття під п'ятою фашизму... Сваюля... Жертви... Тільки тут... Під керівництвом геніального...

— Слухають. Йорзають, але мусять... Не втічеш, не сховася!

У кутку шепчуться „совельможі”:

— Ворошилов приймає парад!

— Ех, бутафорія!

— Давно? Рано спалюєш мости!

— Учора в собачнику бачили Ейхе!

— От тобі і член політбюро?

— Жах! Збожеволіли!

— Ах, облиште, і так тошно!

— Дда, з революцією покінчено!

— А скільки жертв? І який кінець?

Умовкли. Похилились. Думають...

А радіо-гучномовець своє:

„Как много девушек хороших,
Как много ласкових імйон!..

— Да, добре йому співати, коли на бенкеті для нього вже заброніроване місце! — важко зідхає староста камери, колишній вантажник. Десятки очей пронизують його голками. А він злорадно всміхаючись і мружачись від диму цигарки, поглядає на куток: ех, сьогодні дехто довбоне! Сьогодні безпечно! П'яних не зачіпають! А якщо... на візника і — додому! Не мільтоші, а брати! Сьогодні і УГБ відпочиває. Через те — конституція виконується по всім правилам! Великий день! Дійсно, празник! Для всіх спокійний! Через те всі раді, співають, кричать ура! Ех, було б таких днів хоч триста в році, не сиділи б ми тут!..

— А ну, там... розфілософствувався! — блискає очима один із „совельмож” — розкудахкався! „Рано птошечка запела — как би кошечка не с'ела?”

— А чого унівать? — кривиться староста — сьогодні празник, відпочинок, тільки й поговорити! Я ж не винен, що в когось під ложечкою ссе? Що його кошечка гуляє вже з другим? Не треба було же-

нитись на гарних кишеньках! А то котика сплавила, а сама хвостика — свічкою і, пішла по дахах! Воля! Благодать! А нащот того, що я кудахкаю? Що ж, стогін теж мало помагає вирватись з пазурастих лапок!.. А п'ять років більше, чи п'ять — менше... Яка різниця? Все рівно, за п'ятьма — буде других п'ять, а то і десять, — словом, доки ми живі, всі ми забезпечені!

— А все таки краще б умовк! Надоїдає! Не дарма у тебе і стаття „болтуна"! — обзивається другий вельможа.

— Е, та у вас спайка! Не дарма ви обидва — „по баб'єму делу"? Не забудь же свого дружка, якщо тебе твоя наркомша виручить! Тільки чути — її муженька теж уже посадили.

— Ну, староста, перестань, а то ще до бійки дійде!—дружелюбно просить артист.

— І тобі не подобається? Ти ж артист, повинен любити всякі спіктаклі? Та й практика потрібна, а то воно потроху все забувається!

— А курити що будеш, як крамнички позбавлять? — підступно питає інженер-винахідник.

— Не знаєш? Лавровий лист! У балан-

ді його більше, як капусти! А ти вже й здрефив? А ще й винахідник? Ех, ви, недоучені!..

По камері розлягається регіт, тільки „винахідник” почервонівши кліпає очима. До старости підходить колишній майор НКВД:

— Ти перестанеш?

Староста переможно витримує його погляд.

— Побалакаю і перестану!

— Розумний дуже! — повертається майор на своє місце.

— А, мабуть, не дурніший від вас? Вже як би я інших садовив, то будьте певні, себе не дав би посадити! Чуть помітив якого охотника сажати, зараз його самого в „каталашку”! Спробуй, стерво, раніше сам! А то: нас вороги посадили?! А куди ж ви, мудреці, дивились? Пів Росії посадили, а ворогів тих для себе залишили, чи як? Не видно тут великого розуму, чи може я й справді вже такий ідіот!

У кутку заворушились. Решта — тривожно почали переглядатись. До старости підходить старенький професор і тихенько просить:

— Перестань, голубчик, для чого це тобі? Бачиш, і так... А ти ще колупасш рани!

Староста морщить носа і заплющує одно око:

— Ти, папаша, здається, попав сюди за те, що на волі заступався за „чесних партійців”? Ну, і що ж?.. Брось, це діло не поплатне, особливо для таких, як ти — безпартійних божих цвіточків! Не пристосуюсь! Не повірять! Будь вже тим, чим є!

Майор зривається з нар і біжить до дверей. Раз-по-раз нервово стукає. У камері чути, як хтось сопє.

Староста дивиться на майора з-під лоба і зневажливо всміхається:

— От іще знайшовся один охочий „сажать”! Найшовся навіть тут! Тільки куди вже?.. У карцер? Що ж, сім день і знову на волі — в камері! На двадцять п'ять років туди не посадиш!

Майор стукає сильніше. Нетерпеливиться. Заглядає в очко.

— Дарма, громадянин майор, турбуєтесь! Там, крім підмітайла, нікого сьогодні не застанете! Начальник тюрми теж советський громадянин і повинен бути там, де й всі! А за те, що ви заглядали в очко,

порушуєте тюремні правила і то так прилюдно і нахально, я, як староста камери, повинен доложити по начальству, а тоді побачимо, що і як! — злазить з нар і підходить до дверей — одступіться! — скригнув зубами і міцно постукав кулаком. Майор одійшов на бік.

— У чому діло? — з'являється нарешті у дверях вартовий.

— Дозвольте, начальничку, винести перед обідом парашу! — просить староста.

Вартовий почухавши потилицю і глянувши по коридору дозволяє: винось!

— Ну, братішка, бери! — звертається староста до майора.

Майор кліпає очима, подивляється то на старосту, то на вартового, то на куток... Червоніс.

— Ну, чого рота роззявив? Бери, тобі кажуть! — гнівно насуплюється вартовий.

Майор і староста виносять парашу, а в камері знову стогін і думи...

Закурюються наново цигарки і свіжі па-сма диму випихають старі — у відчинену квартиру вікна.

Там, пройшовши Червону площу, маршкують зі співом колони... До дому!!!

Світовий акваріум

Випорожнену і помиту „парашу” при-
ніс майор НКВД уже сам. Староста йшов
позаду і переможно всміхався. Посміха-
лися і совельможи, поглядаючи, як ма-
йор, одвернувшись від усіх, длубався в
своїй торбинці. Підбадьорений кивками,
староста вмощується зручніше, щоб про-
довжити „програмну промову”, але до ка-
мери впускають гурт в'язнів.

— Староста, розмісти, тільки спокійно!
— заглянув у двері сам „Рижий”-началь-
ник Бутирок.

— Єсть, начальничку! — виструнчу-
ється староста і йде до приголомшених
новаків.

— Звідки, страннички божі?

— З дев'яносто п'ятої!

— Ну?

— Ну, знайшли червону майку, вчора
один не здав і от... Розігнали!

— Правильно зробили! Не маскуйтесь
під революціонерів! Пора осознать!

Ну, що ж, тіснувато у нас, але — в ті-
сноті, та не в обиді. Ти хто ж будеш, дру-
жице? — звертається до переднього.

— Письменник...

— А, знаю, читав! Тільки ж з твого „Червоного дерева” ліжко змайстрували Єжову, а тобі, голубчику, доведеться вже на соснових нарах... Он там, коло свого колеги! Онде задер ноги! Він теж написав учену книгу — „Людина міняє шкіру”, а його розкритикували, так він, щоб не відгризатись і не ризикувати, вирішив сам перевірити на факті: постояв три доби, а ноги й розпухли, аж кров пішла, а тепер от відпухають і шкірочка дійсно злазить! Бач, як? Що то вчений! Що, не пізнаєш? Він, він! Ну а ти? — звертається до другого.

— Інженер-конструктор...

— Теж чув! Навіть бачив у газеті, як Сталін цілував тебе на Тушинському аеродромі. Ех, — тяжко зідхає староста, — літака то ти змайстрував, що аж до Америки без пересадки гонить, а сам, бач, не поїхав! Тепер би ходив собі по Нью-Йорку або Чикаго, з паличкою, з цигарочкою в зубах і тільки спльовував би на обидві сторони, а тепер... Проморгав? Понадіявся? А тепер іди он до свого напарника, он там щось підраховує! Він тут за півроку

більше як двадцять винаходів уже зробив. Каже, полетить на Марс, але ще не відомо, бо не хочеться з душею розлучатись. Вона, як невинна, конче хоче на небо! Зловредний старичок, хоч і німець! Жив собі на волі, затаїв, певно, більше як сотню винаходів і ще не винний? Ач який! Так би пролетаріят давно вже подорожував би по всяких планетах, чи то у відпустку, чи для змички з тамтешнім пролетаріяттом, а так... Душиться по трамваях, по поїздах, а то більше все пішачки! Одним словом, шкідник він самий настільки, хоч і ховає це! Ти вже, будь ласка, його перевиховай, бо нас він не слухає. А тебе, мабуть, не одважиться, постісняється, як не як, майже приятель самого Сталіна!

Інженер-конструктор явно ображений, але все таки йде до „шкідника”.

— Ну, а ти, милий чоловіче? — підходить староста до стрункого і вродливого дідуся, з вигляду колишнього вельможі — генерал!? Бач, вже другий! А в нас тут один брехав, що з усіх царських генералів тільки він один залишився на всю Росію! Да-а, ваше діло дохле! — зідхає і

спочутливо дивиться на генерала. — Ти ж, папаша, на танках або літаках не кумекаєш? Ні? Тож бо то! А вчитись пізно, та й не приймуть! Що ж, іди, папаша, доживай! Харчі тут дармові, а праця не важка: підмести підлогу, та помити парашу, ото й усього! Іди, голубчику, до вікна, там видно клаптичок неба. Ти ж ще віриш у Бога? Не бійся, тут можна! Ну, от... Вам таким ліпше — з Богом, кажуть, і помирати легше! А от, до речі, й батюшка! Слава Богу, дочекались! Тепер, значить, у нас буде повний світовий акваріум! Що? Ні? Ах, шкода! Хоч би якого миршавого дячка підкинули, щоб було ще й духовне звання! Нема й нема! От уже другий рік сиджу і не зустрів! Усіх витеребили, окаянні! А тепер іди на суд і гріхи з собою бери! Через те, мабуть, ніхто і не повертається! Кажеш, член Державної Думи? Значить, ще царської? Ох, ти ж Боже мій! Оце так знахідка! Як же тебе до цього часу мужики не вбили? Чудо! Вони ж усе ще за царем плачуть! Як то вони: був Миколка дурак, та коштувала булка — п'ятак!.. І ще якимось... Забув! Ну, цікаво! Ти розкажеш мені потім, як то ви в Думі

додумались царя скинути. А зараз раджу тобі: зовсім не думай! Тут, батя, можна сказати, представники усіх професій, з усього світу, день і ніч, роками думають, а от ні до чого ще не додумались! Та й як ти його додумаєшся, коли ні в чому ніякого глузду нема? Іди, батя, з генералом, до вікна, до самої стіночки... Тобі з ним по дорозі... От тепер і буде в нас ячейка старого режиму!

Генерал і член Державної Думи цілком щиро дякують старості за добре місце на нарах, та ще й коло вікна.

Староста звертається до третього дідуся:

— А ти, божий цвіточку, мабуть, будеш професор? О, як! Вгадав? Чудово! Будеш зо мною, я поважаю вчених, вони добре казки розказують! Наші тут уже видохлись, усе тільки зідхають, аж вікна запітніли...

— А скажи но, божий цвіточку, хто ж то ти сам будеш? — підходить до старости один з гурту, високий з лев'ячою головою.

Староста глянув здивовано:

— Кажуть, людина.

— Ні, за професією?

— Ого, який ти спритний! Я, голубчику, цього й слідчому не сказав, а тобі отак-ото вийми і поклади!? А крім того, ти, видно, людина інтелігентна? Як же оце ти перебивавш балачку і ставиш начальству питання? Я, браток, вибраний, значиться, всім народом, не туфта, як це буває, а справжній представник, і тому моя тут влада і моральна і фізична... Тобі й не снилось! А тепер я тебе спитаю: скажи, дорогий товаришу, чим ти був од сотворення світу?

— Ну, це довго розказувати! — сміється „товариш”. — Перед тим, як сюди прийти, я був всього-на-всього тільки наркомом... — І він зацікавлено дивиться на старосту.

— Що ж, нарком, цього ще мало, а от якої республіки?

— Білоруської...

— Ну, от і республіка пустяшна, і нарком, видимо, не дуже... А, між іншим, не падай духом, тут є наркоми і більші — всесоюзні, а потрапили разом з тобою! Іди, до своїх, он у куточку, за парашею!

— Чи таки немає іншого місця? — кривиться нарком.

— У нас, дружок, квартирний закон — святеє святих: або стаж житейський, або тюремний, а ти ж ще тепленький, ще домою від тебе пахне! Нічого, не журись, років півтора терпіння і досунешся до першого місця! А може й раніше, це залежатиме...

З наркомівського кутка покликали білоруського наркома і він погодився на місце під „нарами”. Староста киває до них пальцем:

— Тепер вас уже вистачить на цілий Совнарком! Глядіть, не надумуйтесь там ділити портфелі! Я бійки не люблю, та й без лавочки вже надокучило! А все через ваші сті світові проблеми! Ще один скандал і я всіх вас — в одставку!

Решта новаків підходять і просять старосту призначити і їм місце.

— А ви, братки, бачу, не тутешні? — придивляється староста до закордонного їх убрання. Звідки, пташки?

— З Австрії, шутцбундівці!

— А, дуже приємно познайомитись! Я

сидів з вашими вождями, — слабоумний народець! Що ж ви, горопахи, захотіли свою пролетарську владу зробити? Це не так просто, як вам здається! От побчіться тепер у нас, тоді може й зробите, або... — чухає потилицю — або зовсім уже не схочете! То вже буде справа смаку! А вождів своїх, раджу, повиганяйте! Це, можна сказати, найтемніша маса, яку я зустрів! Вони й досі ще ні чорта не розкумекали! Ідіть, братки, он туди, в лівий кут, там увесь ваш інтернаціонал! Значить, тепер ми маємо вже п'ятнадцять націй з тринадцятьох держав! Словом, не тюрма, а справжній світовий акваріум!

На регіт постукали у двері і мешканці „світового акваріюму” осіли на саме дно.

Таких і тюрма не виправить

Скільки не пробували досвідчені бутирські тюремщики міняти тактику нагляду за в'язнями, як не намагались замаскувати те, що робилось за дверима камери, в'язні безпомилково вгадували: коли вартовий веде в'язня, а коли супроводжує „начальство”, коли він „з настроєм”, а коли „без настрою”. Досить було прислухатись

до кроків, до випадкового якогось вигуку, навіть — як стукнули на коридорі двері.

Так і було на цей раз. Вартовий постукав у двері й побіг, а староста інформує:

Ех, досада, саме договорився як на Колчаковському фронті спас цілу дивізію, а тут перебили! Побіг бідолаха, щоб не забути як добрехати. А ще скаржаться, що за „нарушеніє тишини” садовлять у карцер? Та я, будши на їх місці, посадив би на розпечений залізний кіл! Щастя ваше, що сьогодні великий революційний празник і хоч тюремний закон і приписує суворість, але й „попка” не може сердитись, коли кругом співають, грають, танцюють і всякі такі веселі штучки! Сьогодні і з Єжовим можна цокнутись, як з корешком! А ще підморгнути? Мов: правильно, Ніколай Іванович, ти етих врагов к ногтю!.. Посмотри, вся страна, как в рот води набрала! Дрожит, как осіновий ліст! Що? Не поставив би цілу літру? Єй-бо поставив би! Потому, хоч він і „Железний”, а якесь же серце має? І тигрові ж присмно, як його погладити? Як ви думаєте?

Камера не думала, бо душилась від затамованого реготу.

Староста прислуховується: не йде, значить почав якусь нову історію, але — ша, чихо: не можна зловживати благородством і „попки” — розреготались, як заporожці на картині Рєпина! І я от, забалакався, а люди чекають ордерів на квартири! — і староста моргає на куток, де новоприбулі чекісти знайшли вже своїх знайомих.

— Обійдеться! — відповідають з кутка.

— А, ви вже самі собі знайшли місця? Що ж, баба з коліс — колесам легше, тільки я свою канцелярію закриваю. Потім — ніяких апеляцій!

— Не буде, яюсь влаштуємося! — знову з кутка.

Староста ніяковіє, шкребе потилицю.

— Ага, не для всіх і по ордеру?.. — сміються сусіди.

— Що ж, раз свояки... нічого не попишеш! Свій свояка, бачить здалека! Нюхом чує! Тільки от, нащот „врагов” нюх у них зіпсувався, рідко вгадують! Більше так — під ряд загрибають! А тепер от, і сидимо один на другому! Тільки мені так здається, що хоч вони і напали тут на свій блат, а все ж таки доведеться їм виправляти

свої помилки лежачи під нарами. То такі своячки, що своїм місцем і в пеклі непоступиться! Але, самі винні — треба було розраховувати місця і для себе! Шляпи! Не диво, що й посадили!

— Льонька, пусти, я йому морду наб'ю!
— сіпається один з новоприбулих чекістів.

Його вмовляють чекісти-старожили: Сєва, брось, охота з блатняком?..

Посинілого від злости Сєву стримує брязкіт посуду. Принесли обід. Камера наповнюється смердючим випаром гнилої риби-трески. Староста бовтає черпаком каламутний окріп: мав бути борщ! Попадаються бурячки, маячить капуста, є і пшоно, а решта все стерлядь! Обід — царський! — дивиться, як усі одвертаються, затулюють носи, спльовують — навалюйся, братва! Тільки півбака! Певно, не вистачить! Хіба з приводу свята добавочку дадуть! Ну-ну, врушіться! А може по чарці ждете? Точно скажу — не буде! І самі не купите — сьогодні і держспирт закрито! Так що ж, будемо їсти, чи може одішлемо у Кремль, на бенкет? Мов, з приводу свята великої пролетарської революції і нашої свідомости, а найбільше — успіхів совітської вла-

ди, жертвуємо свій одноденний обід представникам партії й уряду, а також представникам світового пролетаріату, що з'їхались з усього світу... — і староста робить таке поважне обличчя, що всі сміються, навіть група чекістів. Потроху починають підходити і коло бака стає черга.

— Хвилинку! — одгороджується староста черпаком — що ж ви претесь, наче сто день трески не бачили? Не забувайте, що сьогодні празник, треба зробити так, як це водиться, по-благородному! Треба спочатку посадити за стіл чужоземних представників, а коло них наших послів, наркомів, високих урядовців, ну, і... звичайно, коло кожного по одному стражу революції. Потім піднести їм обід, сказати промову, чи як кажуть „тост”, а тоді навалюйтеся вже й гальорка! Як у вас там, товариші наркоми? Розподіліть, хто скаже від партії, хто від уряду, від профспілок, від комінтерну, а я вже наприкінці — від робітників з-під станка! Тільки скоріше, а то обід захолоне! Так що? Почнем? Хто бере слово? Ну-ну, розгойдуйтеся! — розливає по мисках баланду, хмурячи брови. Так що ж це? Нема бажуючих? — і тихо,

про себе — ех, бездарності, доведеться самому, як уже водиться — що? Таки нема? Ну, товариші, тоді прошу уваги! Я довго говорити не буду!

— Сьогодні вся наша країна робить усякі підсумки. Ну, а наш підсумок простий. Нас таких от, як тут, є мільйонів з п'ятнадцять, — я думаю, не менше! Будемо рахувати, що на кожного припаде років по десять, — це в середньому, тепер помножити і розкласти на 150 мільйонів усього дорослого населення СРСР... Це ж по скільки на душу? Га? Товаришу професор?!

— По року! — сміється професор.

— Ну, от, пустяк! А по наших законах, за політику, найменший строк — три роки! Що ж, явне недовиконання! А ще як прийняти до уваги загальну політичну активність, це ж ганьба! — важко зідхає староста і сумно оглядає камеру. Хтось поперхнувся. Хтось гикаючи: от, сучий син! От, чортів урка!

— Е, реплік на урочистих промовах не буває! — підіймає черпака -- критики теж... Ви ж люди досвідчені, все життя, можна сказати, пройшло на всяких засіданнях і

зборах! Багато з вас просто і сюди попало з тих засідань! Не будемо ж, товариші, зі святочного, урочистого засідання робити балаган! Це ж не колгоспні якісь збори, де необтесана мужва... Тут, можна сказати, найсвідоміший пролетаріят, найкращий цвіт і мозок світу... Ми маємо щастя, може на всю Бутирку, а то й на всі тюрми СРСР, мати представників з усіх секцій комінтерну! П'ятнадцять націй! Ще як би турки, — то й увесь світ! Мені аж соромно говорити вам про це... Так от, виходить, правильно вирішив наш партактив — писати і підписувати все, що скаже слідчий, і вербувати побільше людей, тобто — допомогти УГБ виконати план!

— Та що це, справді?.. Розперезався, дурні сміються, а він нахабніє! — знову не витримав Сєва.

— А що? Будеш битись? Попадеш у карцер, а він вийде сухим... Зрозумів? — питає пошепки майор.

— Ну, ви можете собі терпіти, коли над вами насміхаються, знущаються... А я не хочу. От, піду і заткну пельку! — не вгамовується Сєва.

— Сєва, не принижуй себе! Нехай зубо-
скалить! Сам знаєш, чим це кінчається? —
зідхає Льонька.

— Доведеться зачекати — пониженим
голосом звертається староста до передніх
— нехай опозиція висловиться!.. Їм там...
горопашним, не давали ходу, нехай хоч
тут облегшать змучені страдницькі душі!

Мовчки розливає в наставлені миски
смердючу юшку. У кутку теж затихли.

— Що, скінчили? -- заглядає через го-
лови черги — можете продовжувати! Не
бійтеся, тут вам ні лівого, ні правого ухилу
вже не пришиють! І більше того, що вже
маєте, мабуть, не буде! А гірше смерти
Єжов кари ще не придумав! А може за ме-
не боїтесь? Даремно! Я, знаєте, вирішив:
з'їв вовк кобилу, нехай і лоша їсть! Мені
вже так, як голому розбій, а мокрому во-
да... Не злякаєш! А якщо я набрехав, да-
вайте, проголосуємо! Воля слова забезпе-
чена нашою пролетарською конституцією!
І даремно сердитесь, я ж вас нічим не об-
разив! Не секрет, що ви самі із шкіри вила-
зите, стараєтесь допомогти слідчим орга-
нам, щоб хтось із нас не схитрував і, не дай
Боже, викрутився без строку! І це цілком

зрозуміло! Як же інакше? Ви ж самі тут чули, як один очевидець розказував, що Єжов на засіданні Наркомлісу взяв на себе половину всіх заготівель лісу по СРСР, і як не хотіли йому давати, а він лявся: як — каже — не потягну? Та я — каже — всіх посаджу, а таки виконаю! Аж бідний Мікояшка здрейфів: положим — каже — всіх то ти не посадиш! Але коли той глянув на нього, так Мікояшка й присів! Еге, щоб то було, коли кожний із нас буде ухилитись від строку? Хто ж тоді буде оті дровця рубати, або всякі канали копати, що на бідного Єжова навалили? Пушкін, чи граф Бобринський? Чи може сам Ніколай Іванович візьметься за сокирку й лопату? То ж бо, треба бути свідомими! А може, скажете, грошики за все те платити? А де ж їх узяти? Країна бідна... Шоста частина земної кулі — витрати не перерахувати! Треба все передбачати, а не так ото: ми за советськую власть, ми за генеральну лінію, ми за нашого дорогого Сталіна... голову, жисть, живот, потрохи... Доки „ручки в брючках”, а приходить до діла — нехай хтось! Ні, братішки, раз обіцяли, то не все з течками хо-

дити, а як треба, то й дровця попиляти і канал покопати до всіх морів у світі і навіть далі... Щоб наша совєтська пролетарська власть розлилась по всьому світі!

— От, урка, от, прохвост! Виродок, пропади ти пропадом! Живіт болить! — корчиться від сміху камера. І окремо — Сєва: дійсно, якийсь чудак!

— Знову репліки? Що за люди! Таких уже й тюрма не виправить! — безнадійно махає рукою. — Я скінчив.

— А може ще? — захочує професор.

— Ні, голубчик, шкода і слідчих і себе трохи! І так вісімнадцятий місяць не дадуть ніякої ради. Тільки відбрикаєшся від десятка камерних заяв, як гляди за тиждень-два, вже п'ятнадцять настрочили свіжих! Тільки дарма все те... Совєтської влади я валити не думав і не думаю, бо коли досі не зробили мене наркомом, то після неї і посади наркомівського сторожа не одержиш! А скидати одних, щоб сиділи другі, нема вже дурних! Раз — у 1917 році — піддурили!

Староста по-справжньому зідхнув і умовк. Умовк і сміх. А попід стелею -- димове ключчя старостиної святочної промови.

Казочка

З нагоди „Великої Октябрьської”, в'язнів поклали спати вже о дев'ятій.

Не спиться. Ще хтось співає, десь грають ще музики, надто часто і голосно гудуть серени авт. Москва гуляє. На коридорі регоче вечірня зміна вартових. І тюрма п'яна. Зідхання, стогін, а сну нема. Не віриться, що життя вже скінчено, що десь в пісках Караганди, або снігах Сибіру, воно згасне викинутою з костра головешкою, що вже ніколи, ніколи....

— Там інженери теж потрібні! — вихоплюється з шепоту невпевнений голос надії.

— Тільки не авіо-конструктори!

— Тоді, може, в конструкторське бюро самого НКВД?

— Дуже дякую! Там, брате, сидять без терміну, до іздыхання, або ж доки є потреба! Спробуй, попрацюй в таких умовах!

До шепоту двох — прилучається третій.

— А ви думаєте, там кепські умовини? Там живуть краще, як жили на волі! Одягнуті з голочки, кожному прекрасна уме-

бльована кімната, повне обслуговування до чищення взуття включно!

— Ви так розкажете, наче самі бачили.

— Може до них допускають і жінок?

— Смійтеся, але деякі бачать і жінок!

Хоч і здаля, але...

— Ну, то вже казочка!

— Є багато таких казочок, про які вам і не снилось! А як що я кажу, значить бачив і знаю! — образився третій і вмовк.

— Добре, — примирливо — але ж ми знаємо, що таке ізоляція, та ще в таких засекречених місцях!? Як же вони можуть десь, хоч би здаля, побачити жінку? Намисне влаштовують їм зустрічі, чи як?

— Уявіть собі — так! Звичайно, для тих, у кого скука заважає роботі. Адже родини їх прекрасно забезпечені, а щоб переконати в цьому чоловіка, він з причепленою бородою, з якоїсь затемненої ложі, прекрасно може увесь вечір розглядати свою жінку в партері театру! Буває, що обмінюються і коротенькими записками. А як хтось добровільно рве зв'язки з родиною, їй кажуть, що чоловіка її розстріляно, а вона може собі виходити заміж!

— А йому — оженились?

— Не оженились, але якщо йому потрібна жінчина, то будьте певні, він її має!

— Підшукавши в парку, чи на пляжі? — все ще жартує перший, але вже з зацікавленням.

— Не турбуйтеся, там така жіноча обслуга, що не потрібно їм ні парку, ні пляжу!

— Ну, а якщо він їй не вподобається? Тоді ж як? По наказу?..

— Навряд, щоб найліпша красуня відмовилась від гарного, розкішного життя, якого вона не бачила й на волі, і захотіла їхати на Печору тягати тачку, або прати арештанські сподні...

— А хіба обслуга теж з осуджених?

— Ну, звичайно, як і всі! Тільки не думайте, що та обслуга — це якісь Пашки, Сашки, Матрьошки... Поруч з тим, що вони прибирають приміщення і прекрасно варять їжу, вони ще краще рахують на аритмометрах, друкують, креслять і балакають на кількох чужоземних мовах! Пришелепуватих і всяких рябих і кривоногих асистенток туди не беруть, як і бездарних конструкторів! Одним словом, свій замкне-

ний світ з вечірками, танцями і, навіть, любовними інтрижками. Оце вам казочка!

— І в такій консервній банці у людини може з'явитись якась творча думка? Жах! — стогне співбесідник.

— Ну, що ж, — того, хто на волі міцно стоїть на ногах, не садовлять у консервну банку, а хто коливається, чи то у бік горілочки, чи дівчаток, або має сантимент обзаводитись друзями, не приношуючись до їх душка, тих ізолюють — це в масовому порядку, а окремих — у тому випадкові, коли їхній винахід цінніший від всього того, що знає і має капіталістичне оточення.

— Так, теоретично може воно і зрозуміло, але ж ви забуваєте про такі „штучки”, як людська психіка і душевна рівновага, а для того, щоб щось творити, рівновага цих штучок конче потрібна! І як би там їх не одягали і не годували, яких би примх їх не задовольняли, людина, яка щось творить, не може примиритись з долею кабана в сажу! Щось не те...

— Ви сидите, здається, вже два з половиною роки і про що ви мрієте? Залізти десь в тайгу, змайструвати хатинку і провадити там життя напів дикуна, напів зві-

р'я, аби подалі від світу цього! Що це значить? А те, що ви не знаходите в ньому місця! З під вас вибили всякий ґрунт, зламали всі підпорки і інші, більш сміливі, шукають не тихого пристановища, а... мотузка! Підрахуйте, скільки за цих пару років прострілено висків?! А конструктори, винахідники... Дайте їм льюгаритмічну лінейку, вони будуть вам спокійно працювати й запаленому будинкові! Крім того, їх довше чим вас відповідно обробляли і... Одним словом, перековка! Щождо рівноваги, то ви відстали. У Советському Союзі позему рівновагу давно відкинуто. Сто вісімдесять мільонів советських громадян поставлено у прямову стійкість. У такому положенні побічний, зовнішній тиск зведено до мінімуму, а як хто й похитнеться, скорше вали його під ноги, щоб хитаючись не штовхав інших. А до всього треба урахувати, що всі стоять на голові і втримати прямовісність по ватерпасу генеральної лінії, в такому положенні, дуже трудно і тому... Нас тут так багато!

— Оце так казочка!

— Диявольська! — закінчив той, що мовчав.

Єжова нема

Повернувся з шостиденного безперервного допиту „Полпред”.

Його завжди приносили до камери здоровенні конвоїри, а, на цей раз, прийшов сам, бадьорий і загадково усміхнений. Навіть байдужі до всього і завжди мовчазні „комінтернівці” спинаються навшпиньки і заглядають через плечі передніх.

— Ну, вже одсапався, починай!

„Полпред” не починає. Оглядає кожного зокрема, наче вирішує, кого випустити з тюрми в першу чергу.

— Скільки можна?..

— Танцюйте! — віддихнув, як скинув тягар, що довго ніс.

— Не муч!

— Єжова нема! Всіх єжовців арештовано!!!

Оточення не дише. Тільки очі, очі...

— На його місце призначено Лаврентія Павловича Берію! Берія набрав уже нові кадри, переважно з комсомольців-стахановців. На допитах тепер звертаються на „Ви”. Замість лайки — підкреслена ввічливість. Свідчень вимагають коротких —

„так”, або „ні” — по змісту пред’явлених обвинувачень. Ніяких видумок, ніяких перекручень! Записують усе, слово в слово, яка б не була відповідь. Ретельно і точно, без найменших змін! Запише, прочитає і перепитус: чи так? Попередні вимушені свідчення до уваги не приймаються. Все скасовано! Всі „липові” справи передано прокуратурі, як матеріал обвинувачення для суду над єжовцями! Мені казали в „собачнику”, що багатьом пропонують писати заяви про насильства на попередніх допитах, зазначивши прізвиська, або зовнішні прикмети тих, хто приймав участь в „істязаніях”. Мої слідчі, наприклад, усі заарештовані! Як бачите, повний перелом!!! Мені і зараз ще не віриться, що я був на цьому допиті. Власне, самий допит тепер зайняв не більше яких 5-6 годин, а то весь час я просидів у внутрішній тюрмі. Годують — як у совнаркомівських санаторіях! Слідчий мене навмисне притримав, щоб я підгодувався. — Заморили — каже — тебе єжовські, фашистські, „заплечних дел мастера!”

Ізоляція куди слабіша попередньої! Раніше я, наприклад, ніколи ні з ким не зу-

стрічався, все один і один, а тепер і в льоху і в „собачнику” і в „чорному вороні” побачився з усіма, з ким і не думав, навіть з тими, що я їх „завербував”! Всі оповідають те саме, отже це не окремий випадок лише зі мною, а повна і радикальна переміна курсу! — закінчив „Полпред” насупившись. Чи то міркуючи над „новим курсом” чи може пригадуючи балачку з „завербованими” ним.

Зачаровані „враги народу” заглядають у схилене обличчя „Полпреда” й чекають, чи не скаже ще: після обіда прийде начальник тюрми і визначить чверть години, на збори додому!

І на ще більше диво, відчиняються двері і входить начальник з двома помічниками. Вартовий командує: стати в два ряди! Дехто, злазячи з нар, вагається, чи не брати вже зараз і своїх речей?

— Од якого часу під арештом? — питає одного.

— Ваше слідство вже закінчено? — другого.

— Коли востаннє були на допиті? — третього. Обходить ряди і кожного про щось запитує. Потім до всіх: хто хоче пи-

сати заяву, одержуйте папір! — роздає по невеличкому клаптикові паперу.

— Будьте ласкаві, мені — два! — просить голова облсуду.

— І мені, як ваша ласка! — командарм.

— Товаришу лейтенант, запишіть! — дає по другому ще й іншим.

У дверях: ручки і чорнило одержите у вартового! І вже ізза дверей лейтенант: завтра одержите книжки для читання!

Деякий час стоять, не рухаються. Потім одразу заговорили всі:

— Цього треба було чекати! — авторитетно.

— Придивились таки! Опам'ятались! — радісно прощаючи.

— Тепер інша справа...

— О, тепер цілком інша справа! — упевнено і багатонадійно.

— Ось, коли ми поговоримо! — гордо і двозначно.

— А тепер побачимо! — злісно поглядаючи на куток, де шепчуться збентежені чекісти. Переговорили все, всі помирились, усім простили і щасливі полягали спати.

Ще „по-старому” лежать вирівнявшись, щільно, як дрова, на нарах, під нарами,

з невикритими головами до середини камери, але ні стогону, ні зідхань, ні хропіння. Де там сон? Коли тільки щасливі усмішки, коли заплющені очі від яскравого електричного світла. Коли замість обличчя слідчого — близьке, рідне, дороге — дружини, радісні, доброзичливі — друзів, а нетерпляче захльобувате щebetання діток зовсім заглушило лайку, стогін і виск „живодьорки”?

По-старому ще довго стирчить у шкельці дверей вирячкувате око вартового — лічить стрижені і кострубаті голови, але ні одному: ей, — чому не спиш?

Він теж знає — для більшості може це остання ніч, а там?.. У руці зовсім невеличкий папірець і зовсім коротко: за відсутністю доказів вини... З-під арешту звільняється. Адміністрації — прийняти на попередню посаду і виплатити за весь час вимушеного безробіття. А там?.. Не було нічого. Все наново. Обережно, передбачливо.. За дев'ятнадцять місяців — це 12350 карбованців! Можна в Ялту, чи Сочі — навіть з дітьми. Дружина працю залишить... А може?..

— Е, товаришу, обережніше! У мене

ще ж рука... Може завтра вже гіпс здіймуть! — кривиться, але не лається сусід.

— Пробачте, забув!

І ще десь, під нарами: прийміть руку! Випростайте ногу! Ляжте боком! — теж без злости.

— А ну, братва, повертайтеся на правий бік! — командує староста.

Заворушилися, багато перевертається ще стогнучи.

— Що ж ти розпластався? А де я ляжу?

— Куди ти сунеш руку? Чи обнявшись хочеш?

— Е, так не вийде! Знаком запитання стоятимеш на допиті! — жартують.

Бартовий стукає в шкельце, але... — Піднімайсь! На прогулку!

— І прогулка! Нарешті! Правда, на дворі дощ, як з відра, але...

У чотирикутнику довгих присадкуватих будівель, у напівтемряві, кільцем звивається ланцюжок змоклих, зсутулених, з руками назад... На мокрому асфальті смужки світла з-під бляшаних козирків — межа. Там блискають голки багнетів. За мурами, за баштами притаїлась втомле-

на столиця — хлеще калюжі. Тільки крізь дощову каламуть — два ока, руде на радієвій щоглі і кров'яне на кремлівській башті.

Столиця чатує і вміжчасі вурчить не то сердито, не то вдоволено.

— Нехай... Але Єжова таки нема!

Пробило дві години. На всіх баштах протяжно засвистали. Зміна варти.

— Досить! — здригнулась і темрява і тиша. Ланцюжок завмер і, розірвавшись, поповз у відчинені двері.

Тільки полягали, тільки зігрілись, як знову: Піднімайсь!

— Куди? Що?

Входять блакитні кашкети і якомсь таємниче: збирайтесь всі з речами! — Стоять і чекають.

— В іншу камеру? В іншу тюрму? Не може бути, щоб на етап! Але й на волю разом усіх?

— Ну, жвавніше! — ходять по камері блакитні кашкети і придивляються до кожного — забирайте все, все, не лишайте нічого!

— Значить... і вже не болять руки, ноги, ребра... Хапають, жмакають, трясуться...

— зараз не більше трьох годин! Доки оформлять, випустять — буде п'ять-шість! Ще будуть спати...

— Жвавіше, жвавіше! — поглядають на годинники, допомагають покаліченим.

Ідуть довгими коридорами по двоє в ряд, перекидають з плеча на плече вузли, спотикаються, підбігають. З корпусу в корпус, через передній двір і... в „собачник”.

— Прощай Бутирка!

У „собачнику” розсадили по „конвертах” — окремі будки в один квадратний метр. Ніяк не пригадується номер „конверта” першої візити. Давно і зовсім недавно?

— Слава Богові, пережили!

Викликають по номерах будок, не по початкових літерах прізвищ, а на повне ймення, навіть по-батькові.

— Сумніву нема!

Коли звідкись: кажуть вам, роздягайтесь догола! Що? Стьопка, забори!

— „Суша баня”! — і покотилось з будки в будку, навмисне голосно, зі злости, з розчарування, з обману.

— Покажіть нігті, вуші, ніздрі, роззявте рота, поверніться задом!.. — бурчить

знайоме, остогидле і „по-старому” таке ж презирливе, хоч і на „Ви”. І замість до подробиць уявленої, спальні, сонних, од здивовання німих облич, — довгі столи з купами білизни, одягу, взуття, а на підлозі — шнурочки, зав’язочки, саморобні з хліба гудзики. Білі халати колупають ножиками взуття, відпорують підшивки, розпорують набухлі від пороху й сміття шви. А голий стоїть, ахкає, жметься, потирає на собі гусячу шкіру. Все так уже знайоме, що от, не вміючи, взяв би й намалював!

Повернулись у камеру без двох. Один не хотів роздягатись, а в другого знайшли загострений держак зубної щітки. Теж відомо — сім днів карцеру. „По-старому” у камері все перекидя і смердить отруйним газом і карболкою. Пожурились, позідхали, але...

— А все ж таки Єжова нема!

Полягали досипати. Не довелось. Привели з допиту комкора. Рачкуючи сам доліз до свого місця, а на нари поклали сусіди.

Тривожний шепіт переходить у голосні вигуки здивовання: Та не може бути! Як

то? Били? Що? Змушували? Знову? А прізвище слідчого знаєте?

Комкор відповідає через стиснуті зуби, а потім роздратовано кричить: ах, облиште зі своїми „радіо-парашами"! Нічого там не змінилось! У живодьорці, як і завжди, суцільний гвалт!

Справді, не змінилось!

Довго і терпляче переконував Комкор „невірних Хомів”, що з падінням Єжова ніщо не змінилось, що й не могло змінитись, бо Єжов „пешка” і „мавр”. Єжов більше непотрібний, але його „єжовські рукавиці” будуть і далі потрібні, бо... і на тому розсердився й замовк.

Переконав він, мабуть, одного Полпреда, якому розказав, що не над ним одним насміялись угебісти, майстерно розігрівши „фарс”.

— З якою метою?! — спитав з неприхованим розпачем.

— Щоб ви повірили в помилки Єжова і „по-харошему” визнали свої помилки, та чесно за них відпрацювали вісім-десять років на Колимі!

Полпред, почервонівши, одійшов, сів ку-

пою і, як сова, тільки кліпав очима. „Невірні Хоми” теж понасуплювалися, але твердо вірили, що мусить бути щось нове, інакше — для чого ж було ліквідувати Єжова? Сталін знав, але не все! Єжов перегнув! Як би це робилось за згодою Політбюро, то це — фашизм! Для чого тоді стільки терпінь, стільки жертв, стільки... праці? Зрештою, дали ж папір для заяв? Дали книжки? „Попки” стали людьми! Ні, Комкор з душком!..

Радилися, один другого потішали і злісно поглядали на Комкора, мов: от, нехай тільки зміниться, тоді...

Сидять, морщать над „новим задачним Лаврентія Павловича Берії”.

Тимчасом, до камери входить живий коментар. З вигляду — „бжеавший із ссилки”. Став коло дверей, обіруч тримаючись за очкур і притискаючи лівим ліктем якогось ватяного каптура-шапку. Водить запаленими очима по камері, мружачись, наче недобачає. Не витримує напруження, кашляє, але так, щоб крім нього, ніхто не почув.

— Ще живий? — обзивається Комкор.
Той стрепенувся. З людей, з сотень на-

смійливих, допитливих, байдужих очей, він переводить погляд на стіни, на вікна, на стелю і, видушуючи голос, питає: це тюрма?

— Ні, братішка, будинок відпочинку! — пояснює Комкор під загальний регіт.

— Чого ви їржете, дайте людині отямитись! — обурюється старенький агроном — і добродушно, по-селянськи: проходи, сідай!

Людина почула людський голос і ожила. Рванулася і йде через усю камеру до агронома.

— А, і ви тут!?

— А ти мене знаєш?

— Ні, так...

— Сідай, а то спадуть! — киває агроном на поневолені очкурком руки арештанта.

— Та оце ж подрізували геть чисто всі гудзики!

— На, зчепи мотузочком! Тільки, щоб не побачили, а то і ти і я попадемо у карцер — дає агроном зсуканого з панчішних ниток шнурочка — бояться, що повішаємося з печалі за Єжовим!

— За яким Єжовим?

— То ти і про Єжова не чув? Який же з тебе враг народа?

— А, хіба я, враг? Як би були всі такі враги, як я, то не було б таких безобразій, як у нас, у колгоспі! — зідхає арештант, але, очевидно, більше від того, що ніяк не може зчепити штанів.

— А ти другу петельку прорви! — радить агроном.

— Шкода, по цілому... Ще нові — це премія! Може ще ж?.. — але глянув на агронома і не докінчив.

— Сьогодні арештували? — зідхнув і агроном.

— Тільки що!

— Як? Де?

— Стояв на Сєрпуховському шоссе, чекав трамвая!..

— Так чого ж НКВД? — підіймає брови агроном.

— Ні, не НКВД, — міліціонер! — зрадів од здогаду арештант.

— З рідні ніхто не сидить? — пильно придивляється агроном.

— Ні, рідні нема!

Агроном задумався. Арештант зазирає в нахилене обличчя: може по ошибці?

— Ні, у них таких „шибок” не буває!
— крутить головою агроном.

Арештант глянув скося на агронома й одсунувся. Перебравши очима всіх „врагів народа,” простогнав і задивився на кавальчик неба — поверх віконного козирка.

Серед людей він не знайшов ні заспокоєння, ні порятунку.

— Ну, що? — торжествує Комкор.

— Нічого! Ворона! — ще не погоджуються „невірні Хоми”.

— О котрій годині ти стояв на шосе?
— питають „коментаря”.

— О восьмій, а може в півдев'ятої! — неохоче відповідає „коментар”, підозріло глянувши на цікавого.

— Все зрозуміло! Як раз їдуть з дач на роботу! Москвичі, ті вже знають, а це... Може ще й зброю мав?

Арештант розшолопав: — а гирі до ваги, можуть почитати за зброю?

— Які гирі?

— Одна двох, а друга трьохкилова! — і бачачи, що й ще не розуміють, пояснює — завмаг доручив мені одержати на базі „Моссельпрома”, — одібрали в міліції...

Камера вже не слухала, корчилась від реготу.

Закінчився б цей регіт „плачевно”, як би під цей час не знялась на коридорі якась суматоха. Серед погрозливого шикання, чути дитячі і жіночі голоси.

— А це вже що?

— Мабуть „жони” з усім виводком — „знали і не сказали”!

— Етап? у слідчій тюрмі?

Ніхто нічого не міг придумати, навіть всезнаючий Полпред. Пояснили самі гості.

— Діжувльний! А, діжувльний!

— Чого? — якась жінка знеможено.

— Тьотя, поклич начальника!

— Для чого?

— Поклич, тлеба!

— Добре, тихше ти, горлан!

Через кілька хвилин знову: Начальник! Тьотя! Діжувльний! — вже різноголосе.

— Квіти Октября!

— Зміна! — кивають головами сиві творці Октября.

По коридору хтось пройшов важкими кроками.

— Чого тобі? — сердитий бас.

— Ти начальник? Блешеш!

— Кажу тобі! — ще сердитіше.

— Так почепі собі на... цайник!

— Го-го-го-го! — запищало, заверещало, заплескало в долоні хлоп'яче, дівчаче, десяти-дванадцяти-річне.

Брязкає замок, чути шарпанину. Дитячий вереск векає й стихає. Векає другий, третій... Борсаються по коридору. Потягли. З грюкотом зачиняються вихідні двері. Тихо. Тільки жіноче схлипування.

— Брось, Женя! Чи варто за босячнюю?.. Їх постріляти і, все! Пропаци! — заспокоює приємне контр-альто.

— Вони мені ще внизу душу вимотали! Де їх стільки назгрібали?

— З Таганки, з Стрітенки, з усіх тюрем! Очищають для поляків і хахлів з Західної! Навезли, а подіти нікуди! Теж, кажуть, проклятуці! Дай, та подай, та прийми, та не хочу, та не можу, та все „пани“!? Ще церемоняться з ними! Сама буржуазія! У нас давно вже таких перестріляли!

— „А что сіє значить?“ — вирячує очі Полпред.★)

★) Слова Сталіна.

— Ви дипломат, кого ви питаєте? —
східно Комкор.

— Тьотя! Тіточко! Мамочка! Пусти до
вбиральні! — плаче дівчинка.

— Зараз не можна! Почекай!

— Пусти-и-и!

— Тихше, не пици! А то покличу нача-
льника!

— І поцілуєш його..?

— Ах, ти ж байстря! Почекай же, я те-
бе пуцу!

Знову брязкає замок і знову дитячий
вереск і жіноча брудна лайка. Звідкільсь
вирвались діти і з переможними вигука-
ми біжать по коридору. Тріскають електро-
лямпочки, дзвенить розбите шкло вікон,
оглушливо тарабанить бляха параш і роз-
кидуваних мисок.

— Говоров! Говоров! — несамовито
кричить жінка.

Торжество перемоги тривало не довго.
За якусь хвилину по коридору затупоті-
ло кільканадцять кованих чобіт. Ще хви-
лина векання, човгання і, могильна ти-
ша.

— Справді, не змінилось!?! — хтось по-
шепки. — Це Полпред.

„То було при совєтській владі!”

Лаврентій Павлович Берія — так з пошаною називали нового наркома НКВД, СРСР — поспішав замести сліди „єжовщини”. В’язні не могли нагріти місця. Ще не вщухнуть сварки за місця сидячі і лежачі, на нарах, чи під нарами, коло вікна, чи коло параша, як знову — а ну, збирайтеся з речами! Живо! — і знову доводиться з жалем покидати завойовані місця і терпнути від здогадів: Куди? Чого?

Сенсаційні новини — обмін відомостями і досвідом з різних камер і тюрем — дивовижніші одна одної, збивали з пантелику і таких, які вже побували у всіх камерах, у всіх тюрмах, які вже бачили всіх і знали все.

Усі теоретики, реалісти і мрійники, погоджувались лише в одному — йде якась всесоюзна перетасовка, а яка?..

Одного, покаліченого, несподівано викликали в суд і виправдали, а другого, якого слідчий і не вилаяв, засудили на 25 років каторги. Одному ж сказали одверто: Вас ізолювали просто, як ненадійний елемент. Ваше минуле, а потім пасивна поведінка не викликають довір’я. В передба-

ченні можливого конфлікту з капіталістичним оточенням, ми вважаємо вас нашим потенціальним ворогом. Отже, на свій арешт ви повинні дивитись як на необхідну державну профілактику.

— Так, — погодився він зі слідчим, — але до чого ж тут оті дивовижні обвинувачення в шпигунстві, терорі, в змовах, яких ніколи не було, нема й не буде і про що ви добре знаєте? Для чого взагалі, всі оті „липові” вербовки, організації, самоопльовування?

Слідчий засміявся: Вам, трудно це зрозуміти. Для цього потрібно знати багато речей, про які не говорять. Але я вас запитаю: Ви погодились би покинути свою молоду, гарну дружину і сінка, та піти на заслання у трудові табори, як би, ні з цього ні з того, вам запропонували б це у вашому помешканні? Але все це вже пройшло і не варто згадувати, так сказати, псувати настрій. Я вам чистосердечно раджу: від своїх попередніх свідчень, хоч як вони не здавалися б вам страшними, відмовляться не слід. Просто не вигідно для вас же. Ви перебули вже саму гарячу пору і тепер вас не розстріляють, але і про те, щоб вас

звільнити, не може бути й мови. Ви, хоч і колишній, а всетаки контр-революціонер, до того ж ви 29 місяців під слідством! Таких дурниць ми не робимо! Ваша справа тепер машинально пройде через ОСО і ви одбудитесь дурничкою — максимум вісім років, не більше. А як що почнете... ми теж почнемо все з початку, як і було... Вибірайте, тільки щоб не шкодували!

— Але ж то було при Єжові? — нагадав він слідчому.

— То було при советській владі! — стукнув кулаком слідчий.

Наслухавшись таких „новин”, ще темнішою ставала доля великих і малих „риб” у каламутній воді „Советського акваріюму”, але прозорішою стала сама „Советская власть”.

З М І С Т

	стор.
ПЕРЕДМОВА	3
ДЕНЬ СЬОМИЙ	7
НАЙЩАСЛИВИША В СВІТІ ЛЮДИНА	15
На другий день... ..	16
Ви арештовані!	17
Плачуть дерева	18
Люди ще чогось хочуть?	19
На дворі голосно гавкає собака	21
Пильнують	22
„Била би охота!“	23
Психічна атака	24
Перед брамою	25
Бавляться	25
Шукають	27
Ось воно... ..	28
„Залізничник“	29
Шофер Вася й інші	30
Продавець зельтерської води	34
Завгосп	36
М'якотілий і Твердотілий	43

	стор.
Найщасливіша в світі людина	49
„Чуєш, брате мій!”	55
ЕХ, МОСКВА, МОСКВА!	59
Так-так... ..	60
Яка різниця?	61
Герой	63
Хто за що?	68
„Хлеб і М'ясо”	77
„Собачник”	80
„Человек — звучит гордо!”	85
Сміх і плач	89
Думи і дим	93
Світовий акваріум	101
Таких і тюрма не виправить	108
Казочка	118
Єжова нема	123
Справді не змінилось!	132
„То було при советській владі!”	140

